

Rytíři a rytířství ve středověku

J E A N F L O R I

Rytíři
a rytířství
ve
středověku

VYŠEHRA D

Na přebalu:
Vyobrazení z Manesského rukopisu
(Grosse Heidelberger Liederhandschrift),
1304–1340. Heidelberg, Universitätsbibliothek.

Copyright © Hachette Littératures, Paris, 1998
Translation © Dominika Kovářová, 2008

ISBN 978-80-7021-897-6

Obsah

Předmluva	9
-----------------	---

ČÁST I. Politika

Římská půda a germánské osivo (3.–6. století)	13
<i>Dědictví Říma / 13 Germánské „hodnoty“ / 19 Vliv církve / 22</i>	
Zakořenění (6.–10. století)	27
<i>Zánik říše na Západě / 27 Od římské říše k říši karlovské / 28 Královská moc a aristokracie / 30 Církev a moc / 34 Poddanství a vojenská služba / 38</i>	
Knížata, páni a rytíři (10.–11. století)	42
<i>Od říše ke knížectvím / 42 Dopad invazí / 43 Od knížectví k panstvím / 47 Kasteláni a „milites“ / 51</i>	
Šlechta a rytířský stav (11.–13. století)	56
<i>Co je to šlechta? / 56 Kdo jsou „milites“? / 58 Splynutí rytířstva a šlechty / 64 Rytířstvo a feudální proměna / 68 Na cestě k rytířské šlechtě / 69</i>	

ČÁST II. Válka

Od jezdce k rytíři	77
<i>Zrod a rozmach rytířstva / 77 Karlovská jízda / 78 Od jezdce k rytíři (10.–11. století) / 79 Nový způsob rytířského boje / 80 Literatura a skutečnost: rytíři ve 12. století / 82 Účinek a důsledky nové techniky / 84 Vývoj rytířské zbroje (11.–15. století) / 86 Náklady na rytířovo vybavení / 91</i>	
Rytíři ve válce	93
<i>Rytířstvo a feudální vojsko / 93 Nové zhodnocení role rytířstva / 97 Taktiky boje rytířstva / 102 Válka a její materiální zřetele / 107</i>	

Rytíři v turnajích	111
<i>Původ turnaje / 112 Rozmach turnajů (12.–13. století) / 115 Církev, moc a turnaj do počátku 14. století / 122 Vývoj rytířského boje do 15. století / 124 Turnaj – slavnost i oslava rytířstva / 128</i>	

Zákony války a rytířský kód	129
<i>Podoba války: ničení, plenění, loupeže a kořist / 129 Vražedění a násilí / 133 Zacházení se zajatci / 134 Výkupné a rytířská etika / 140 Téma „milsti“ / 142 Čestné slovo / 144 Rytířská solidarita / 146</i>	

ČÁST III. Ideologie

Církev a válka	151
<i>Vývoj církevního učení ve feudálním období / 151 Mírové instituce (10.–12. století) / 152 Přímá ochrana církve / 158 Křížová výprava a rytířstvo / 162 Vojenské náboženské řády / 167</i>	

Církev a rytířstvo	171
<i>Tři řády: od funkcí ke „kategoriím“ / 171 Tři řády a rytířstvo / 173 Církev a funkce milites: počátky / 175 Teoretici rytířstva / 178 Církev a obřad pasování na rytíře / 184 Meč a liturgie / 186 Od královské ideologie k ideologii rytířské / 188 Funkce nebo poslání rytířstva? / 195</i>	

Rytířstvo a rytířská literatura	197
<i>Chansons de geste: rytíř ve službách pána / 198 Rytíř, žena a láska / 202 Láska a rytířství u Chrétiena de Troyes / 206 Christianizace artušovského mýtu / 210 Dobrodružné romány / 212 Literatura a rytířská etika / 213 Rytířská čest / 220 Být, to znamená ukazovat se / 221</i>	

Závěr	223
<i>Úpadek rytířstva či renesance mýtu? / 223</i>	

Poznámky	225
----------------	-----

Bibliografie	248
--------------------	-----

Rejstřík	249
----------------	-----

Předmluva

Pomyslíme-li na středověké rytíře a rytířstvo oné doby, vynoří se nám obrazy univerzálního vyznění: vznešení rekové v lesklém brnění vyjíždějí z hradů, mávají pestrobarevnými korouhvemi a s kopím či mečem v ruce se vrhají na pomoc slabým, vdovám a sirotkům. Přesto jsou tyto obrazy víceznačné. Skutečnost sama byla v tomto směru snad ještě bohatší, dokud se nám v mysli nezabydlel stereotypní obraz rytíře, jemuž jednou provždy vtiskl podobu kruté a dojemné karikatury Cervantes.

Již samo slovo rytíř je nejasné. Od počátku nesporně charakterizovalo válečníka v sedle koně, ale rytířství neznamená jen jezdeckvo. Slova se záhy začalo používat pro označení osob z respektované společenské vrstvy, ale teprve o mnoho později se proměnilo v šlechtický titul. Rytířstvo bylo zčásti spjaté se šlechtou, avšak nelze ho s ní ztotožňovat. A konečně, rytíř vyznával etiku, jejíž různé zřetele nabyly v průběhu času různé intenzity: povinnosti vojenské služby vyplývající z vazalství či lenní závislosti, oddanost církvi nebo králi, patronovi či pánovi anebo dámě, šlechtnost duše a smysl pro čest, pokora prostoupená hrdostí. Všechny tyto prvky v odlišném zastoupení a z nejrůznějších důvodů tvoří rytířský ideál, který rytířům předkládali příslušníci jednotlivých společenských vrstev středověku. V první řadě církev, jež vlastnila téměř monopol v oblasti kultury a dokázala s využitím mnohočetných „médií“ oné doby šířit svou vlastní ideologii; dále světská aristokracie, silně spjatá s rytířstvem, pozvolna si uvědomující sebe sama a své hodnoty, a vzdorující církevnímu vlivu ve snaze prosadit své vlastní formy citění, jednání a myšlení.

Právě interakce těchto dvou polů, církevního a aristokratického, dodala *vojákoví*, jímž byl rytíř především, profesní deontologii, společenskou důstojnost a mnohotvárný ideál. Právě tato interakce umožnila zrod rytířství, jež bylo v průběhu staletí retušováno až k obrazu rytíře bez bázně a hany, jak nám ho ztělesňuje Bayard ve starých učebnicích

dějin. Jde o barvotisky, jež nás nadchnou, ale zastírají živou a proměnlivou realitu, jejíž příběh se v této knize pokusíme zachytit.

Rytířství bylo nejprve povolání elitních válečnicků bojujících koňmo ve službě svým vůdcům, svému pánovi nebo svému králi. Specifické metody boje této těžké jízdy ji z důvodu nutného, leč nákladného vybavení a nezbytného tréninku brzy proměnily v aristokratickou elitu. Poslání válečníka se přimklo k té společenské třídě, jež je pokládala za své výlučné privilegium.

Tomuto poslání nechyběla svébytná etika. Do dřívějšího deontologického kódu rytířstva z doby jeho počátků, budovaného na povinné poslušnosti rytíře vůči pánovi, na rytířské chrabrosti a účinnosti v boji, se přimísily povinnosti vyšlé ze starobylé královské ideologie, závazek k ochraně země a jejích obyvatel, k ochraně slabých, vdov a sirotků; církve je nechala přenést z králů na rytíře, jakmile za feudalismu úpadek centrální moci odhalil vzrůst skutečné moci hradských správců a jejich rytířů.

Na mentalitě rytířstva se nepodepsal jen tento ideál, inspirovaný církví. Literatura, vyjadřující spíše světské tužby samotných rytířů, jim v postavách svých hrdinů nabídla modely chování, jež možná více než cokoli jiného přispěly k utváření rytířské ideologie, založené na hodnotách jí vlastních, jež rytířstvo uznávalo a upevňovalo. Tato ideologie má své vrcholy. Má rovněž své stinné stránky. Poznat je neznamená očernit ideál, jenž, ač tolik vzdálený, dost možná žije dál v nás.

Rytíři ve válce

Historické texty a literární díla středověku se hemží vyprávěními o bitvách a ozbrojených střetech, v nichž vynikají především ozbrojení rytíři. Kdo jsou tito rytíři a jakou roli při vojenských operacích ve skutečnosti hráli?

Rytířstvo a feudální vojsko

Slovo „rytířstvo“ evokuje zpravidla obraz vojska, feudální armády složené z rytířů, které vazalové museli dodat vládnoucímu knížeti z titulu *servitum debitum*, tedy z povinnosti za léna, jež od něho měli v držbě. Ale teprve ve 12. století se poněkud upřesnily vazalské povinnosti směřované do vojenské oblasti, a to i v království s velmi strukturovaným vazalským systémem, jaké představovala Anglie. Po jejím dobytí v roce 1066 rozdělil Vilém svým předním baronům půdu v držení za povinnost poskytnout králi zdarma rytířskou službu v délce dvou měsíců v případě, že vypukne válka, a v délce čtyřiceti dní v čase míru; uvěříme-li kronikáři Orderiku Vitalovi, pak anglický král mohl disponovat šedesáti tisíci jezdci.¹ Toto očividně přehnané číslo mají dnešní historikové za desetinásobně větší oproti tomu, co vykazovala skutečnost.

Faktem je, že před 12. stoletím feudální vojenské povinnosti neměly ještě jasné parametry. Byly tehdy trojího druhu: strážní služba neboli *garnison*, která se často vykupovala poplatkem (což vedlo ke vzniku profesionální strážní služby); *kavalkáda*, manská povinnost k jízdě službě, využívaná k dílčím operacím a od níž se postupně upustilo; konečně služba ve vojsku, probíhající v délce čtyřiceti až šedesáti dnů ročně, poskytovaná zdarma a platná pro tažení v Anglii, brzy ale mimo ostrov nevymahatelná. U delších vojenských operací, probíhajících ve vzdálených krajinách, bylo třeba rytíře – dobrovolníky zaplatit, anebo si vybrat jiné placené vojsko. Kontingenty, které angličtí králové získali

z titulu lenní povinnosti, byly nepochybně daleko slabší, než bychom očekávali. Šetření, které v roce 1166 nařídil Jindřich II., ukázalo, že 6278 rytířských manství již nedodalo více než 5000 rytířů. Četné příklady přinucovacích opatření k rytířské službě (*Distraints of Knighthood* – je jich známo 26 mezi roky 1224–1272!) dokumentují, že se anglickým králům nedařilo získat od všech vlastníků rytířských lén celou službu, kterou jim teoreticky dlužili. Králové tak disponovali větším počtem rytířů jen v případě, že je sami rekrutovali a zaplatili.

Ve Francii nastala obdobná situace poněkud opožděně a jen s drobnými rozdíly. Zpřesnění feudálních povinností najdeme v *Ustanoveních* svatého Ludvíka: královi vazalové museli poskytnout zbrojní službu v délce čtyřiceti dnů zdarma; nad touto kvótou byla služba za úhradu a dobrovolná; povinnou se ale stala ve chvíli, kdy se království ocitlo v ohrožení. Na konci 13. století krize feudálního vojenského systému ve Francii byla již zjevná, vzrůstal počet zrádných odpadlíků, a to navzdory výtkám a rekvizicím (*semonces*).

Toto konstatování rozhodně nevyjadřuje krizi rytířstva, jehož význam i prestiž naopak sílily a podávaly tak jasný důkaz o tom, že se paralelně využívalo i jiných způsobů rekrutování vojska. Od 12. století nejprve v Anglii a poté ve Francii nastal rozmach žoldnéřských armád, které bylo možné zaplatit díky poplatkům za porušení vojenské povinnosti nebo taxám, jež ji nahrazovaly.

Skutečný význam feudálního vojska a sám pojem vojenská služba feudálního typu jsou dnes předmětem debat mezi historiky.² Zdůrazňuje se, že vojenská služba spočívala spíše na jiných vztazích než těch, které plynuly z manství. To platilo nesporně od konce 13. století, kdy se feudální branný nábor stal okrajovou záležitostí a spočíval napříště jednak na odměně za službu, jednak na právu svolat k branné hotovosti všechny muže království (*ban – arrière ban*). Tato rozšířená branná povinnost se ještě dříve uplatnila na panstvích Plantagenetů, jak to v roce 1181 doložil dvůr v Mans a tamější *Assises des armes*.³ Služební povinnosti se ještě rozšířily za Jana Bezzemka a v roce 1212 dodaly obrovské množství rekrutů, z nichž byli vybráni jen rytíři, služební rytíři, lučištníci a střelci z kuše. Vojenská služba včetně služby rytířské se od nich žádala jako od poddaných osob v království, nikoli jako od vazalů krále.

Dávno před tímto datem jiní rytíři „sloužili“ vně feudálního rámce. Máme-li ještě zůstat u anglo-normanských oblastí, pak je jasné, že k ví-

těžství roku 1066 došlo valnou měrou díky pomoci rytířů, které s vévodou nespojovaly vazalské vztahy. Po vítězství a navzdory zavedení „feudality“ se angličtí králové opírali o jiné síly, než jaké představovalo feudální vojsko. Kupříkladu „dvorní rytíři“ nesloužili z titulu manství: již jejich označení napovídá, že léno nevlastnili. Například rytíři z družiny anglického krále Jindřicha I. hráli důležitou roli v jeho taženích. Jednalo se o profesionální bojovníky z různých společenských vrstev, jejichž věrnost a blízký vztah ke králi jen umocňovaly jejich horlivost. Pocházeli nejen z Anglie, ale také z Normandie nebo Bretaně.

Brzy vzrostl význam vojsk najatých rytířů, které literární díla často evokují s pojmenováním *chevaliers soldoiers*. Hrdinové, patřící do této kategorie, se hojně objevují v *lais Marie de France* nebo v románech. Vpád peněžního oběživa, spjatý s hospodářským a obchodním rozmachem 12. století, ještě podtrhl význam již dávno zavedené praxe: odměňování bojovníků, jež se uplatňovalo již v době Fulka Nerry, vévody z Anjou, na počátku 11. století. Vztahovalo se nejprve na bojovníky, kteří byli najati mimo předpokládané limity pro neplacenou službu. V případě válečného tažení tudíž odměna nabyla formy denních diet, jejichž výše citelně stoupla mezi lety 1150–1300; současně vypovídá o navýšení nákladů nutných pro vybavení rytíře, o jeho vzrůstajících potřebách a neméně o cenové inflaci. Ale velmi záhy začaly vznikat celé jednotky válečníků, odměňovaných od samého počátku své služby. Byli to opravdoví žoldnéři, od nichž vedla cesta k profesionalizovaným armádám, typickým pro 14. století.

Dá se v jejich případě opravdu mluvit o žoldněřství? Toto slovo má dnes pejorativní konotace. Představujeme si tlupy lidí pochybné morálky i pověsti, kteří se dají najmout do služeb toho, kdo více zaplatí, a bez studu a zábran přecházejí od jednoho pána k druhému, střídají bitevní pole dle momentální potřeby, jako tomu bylo v případě vojenských band bez žoldu – „*grandes compagnies*“ – v době stoleté války nebo slavných vojevůdců v 16. století. Toto přecházení od jednoho pána k druhému bylo časté již před 12. stoletím, a rovněž v průběhu první křížové výpravy mnozí vojenští velitelé změnili „pána“, aniž je za to stihla sebemenší kritika. P. Contamine se domnívá, že pojem „žoldněř“ by se měl rezervovat pro bojovníky, kteří zosobňují trojnásobnou kvalitu, a sice odborníků, bojujících za peníze a bez pevné vazby k jakékoli zemi, což z definice vyřazuje rytíře ze dvora či družiny.⁴ Takové vymezení

je však podle mne příliš restriktivní. Bude lépe užít pojmenování žoldnérů vždy v případě, je-li služba, kterou bojovník nabízí, ohodnocena na základě předchozí smlouvy a proplacena v penězích. Dodejme, že je vhodné zapomenout u tohoto termínu na jeho současné pejorativní zabarvení, které počínaje 11. stoletím lidé právě u těchto rytířů vůbec nevnímali, jak prokázal S. D. B. Brown.⁵ Jejich loajalita vůči pánovi, jenž je „najal“ a kterému dobrovolně sloužili, mohla být dokonce vyššího řádu než ta, s níž se dalo počítat u vazalů, přinucených ke službě vykonávané zdarma. Lze se také domnívat, že ti, kteří za svou službu obdrželi půdu, byli ve skutečnosti „stálí žoldnéri“. Toto se týkalo všech držitelů lén, ať již byly jejich povinnosti formulovány jakkoli (tj. buď stálá „renta“, kterou museli odvádět, nebo volnější typ poplatků).

Jak vidíme, rytířstvo představovalo velmi heterogenní útvar. Jeho společným jmenovatelem a pojítkem nebylo společenské postavení, ale výkon téže profese elitního válečníka, schopného bojovat v sedle koně a uplatňovat techniku útoku charakteristickou pro rytířstvo, vlastnit kompletní výstroj a vybavení. Přesto, jak jsme viděli, se ve 13. století objevila tendence ztotožňovat rytíře se šlechtou, a to zejména poté, co vstoupil v platnost zákaz pasovat na rytíře (až na výjimky, udělené králem) muže neurozeného původu. Toto splnutí bylo jen dočasné: ve skutečnosti se, počínaje touto dobou, mnozí synové šlechticů nestali rytíři. Spokojili se s titulem panošů. Mohli sice vykonávat vojenské povolání, ale jen jako pomocníci (na koni) nebo podkoní (*scutiferi, armigeri*). Vzor rytířů Bernard du Guesclin válčil ve 14. století dlouho jako velitel, a přitom byl stále jen podkoním: pasovali ho na rytíře až v roce 1354, kdy mu bylo třicet čtyři let.

Nicméně od 11. století přijímala knížata pojmenování *miles* a sama sebe nazývala rytíři. Zdůvodnění tohoto kroku se mi zdá prosté. Vyjadřuje pocit sounáležitosti k celku spíše profesionálnímu než společenskému. Vypovídá také o hluboké militarizaci společnosti a ještě více o mentalitě šlechticů. V době rytířstva bojovali velmožové na čele svých vojsk, mezi svými rytíři. Vilém z Poitiers, panegyrik vévody Viléma Normanského, ho neváhá přirovnat k Césarovi, ale dodává, že vévoda jej převyšuje, neboť v bitvě u Hastingsu jakož i jinde ho neuspokojovalo vést si jako vojevůdce; podle svého zvyku si zároveň vedl jako *miles*: bojoval jako rytíř, konec konců obávaný.⁶ Některým vzdělancům se takové sklony nezamlouvaly. Raoul z Caen například litoval, že hrabě Robert

Flanderský projevuje snahu předvést se především jako rytíř, kterého všichni vychvalují za jeho úder kopím nebo mečem, a že poněkud zanedbává svou roli velitele.⁷ Až do své rehabilitace, pod níž se podepsal J. Gillingham, na sebe Richard Lví srdce, jednoznačně oslavovaný jako příkladný rytíř, soustředil od historiků výtky téhož ražení.⁸

Nepřekvapí proto, že rytíři, vedení knížaty, která s nimi sdílela nebezpečí i oslavné velebení, zahrnuli do své etiky a ideologie rysy typické pro šlechtu. Dobře se to ozřejmilo na bitevním poli.

Nové zhodnocení role rytířstva

Středověké historické nebo literární prameny kladou důraz na rozhodující roli rytířstva, oné královny bitev, a na individuální hrdinské činy jeho členů, zejména velitelů. Současní historikové se kloní k popření takového hlediska, jež očividně nadsazuje význam rytířstva a ještě více jednotlivých rytířů.

Vskutku se sluší znovu prozkoumat roli rytířstva ve středověké válce. Dávní kronikáři, jimiž byli mniši nebo kanovníci, pocházeli většinou z rytířských rodů a přirozeně tíhli ke zveličování slavných činů svého pána nebo příslušníků svého původního prostředí. Autoři literárních děl se nadto snažili zalíbit těmto prostředím, neboť jim skýtala nejvýznamnější publikum i finanční oporu. Právě proto všechny tyto prameny podtrhují klíčovou roli rytířských útoků v bitvách, jež v nich byly pokládány za rozhodující.

Ve skutečnosti docházelo k opravdovým bitvám ve středověku vzácně, a to především do 13. století. Knížata a pánové se jim obecně snažili vyhnout, nehodlali riskovat, že v jediném okamžiku ztratí vše. Vést válku neznamenal nutně svádět bitvy. Je dokonce možné odhadnout, že ve 12. století byly bitvy natolik ojedinělé, že mnoho rytířů nezažilo ani jednou; dle všeho se žádný z nich nemohl za svého života zúčastnit několika bitev. Většina vojenských operací měla podobu obléhání měst, hradů a pevností, což bylo nezbytné pro udržení země nebo narušení útočné síly protivníka; dále jízdnic výpadů, jejichž cílem bylo zpusťošit zemi nepřítel, vydrancovat ji nebo vypálit, poničit jeho hospodářské zásoby, zkomplikovat mu možnosti obživy. V těchto dvou typech operací rytíři nepochybně zasahovali, ale daleko spíše

jako pěšáci nebo lučištníci než jako jezdcí, a tedy ani neměli příležitost osvědčit nezapomenutelné hrdinské činy. Zásah rytířů v takové situaci proběhl nejčastěji nenápadně či přinejmenším nevzbudil pozornost.

Nepřikládal se snad příliš velký význam úloze rytířů v bitvách? V mnoha případech útoky jízdy nemohly přinést úspěch, jestliže se jezdcí vrhali na semknuté a odhodlané pěší vojsko: tak tomu bylo u Lechfeldu v roce 955, dále u Saint-Michel-en-l'Herm v roce 1014, při prvním útoku u Pontlevoy v roce 1016, při prvních útocích u Hastingsu v roce 1066, později u Courtrai v roce 1302, poté u Kresčaku v roce 1346 a u Azincourtu v roce 1415. Nelze tudíž přeceňovat roli rytířstva v reálné válce. Naopak úloha pěšáků, lukostřelců a specialistů na práce nezbytné při obléhání (stavatelé, tesaři, zákopníci), v pramenech často opomíjená, vyžaduje přehodnocení.

Zároveň můžeme pozorovat, že se žádná velká bitva nedala vyhrát bez jízdy a že kronikáři prakticky vždy zdůrazňovali rozhodující přínos rytířů a jejich činů; těžká jízda ohromí protivníka, posílí sebe-důvěru pěšáků, povzbudí je, jen ona dokáže uvést nepřátelské linie ve zmatek a obrátit protivníky na útek. Nadto se každý nedostatek jízdy okamžitě promění v pohromu pro celé vojsko, jež končí na hlavu poraženo či na úprku. Výzbroj nejvyšší kvality, kterou se jízda vyznačovala, ji předurčovala k nadřazenosti a prestiži, jež neměly rivala. Smrt rytířů nebyla vůbec častá, soustředila se na ni veškerá pozornost a úcta jejich současníků. Není také jisté, zda rytířstvo nebylo vlastně zastaralé již ve 14. a 15. století, v době velkých porážek u Poitiers a Azincourtu. Příčinou byla převaha anglických lukostřelců („*long bow*“, dlouhý velšský luk) a špatná koordinace mezi rytíři a pěším vojskem.

Je naprosto nutné rehabilitovat pěší vojsko, jež prameny velkou měrou ignorují a které rytíři často přehlíželi. Přitom role pěšáků byla zásadní. Pokud necítili odhodlanost a nebyli ukázněni, útok jízdy je rozvrátil a rozprašil, stali se snadnou kořistí bez šance na útek. Mohl je zachránit jen zásah vlastních rytířů buď tím způsobem, že nepřítel zahnali na útek, nebo tak, že znovu seskupili a chránili své pěšáky ve sporádaném ústupu; ale na toto téma najdeme jen vzácné příklady. Lehce vyzbrojení pěšáci byli snadno zranitelní a docházelo k obrovským ztrátám na životech. Zjevně se to vnímalo jako běžná věc: kupříkladu kronikáři křížových výprav fakta tohoto druhu zpravidla ani nezmiňují. Při hlubším přezkoumání nicméně zjišťujeme, že ta či ona bitva, o níž

někteří tvrdili, že nepřinesla mnoho ztrát na životech, neboť v ní zahynulo jen několik rytířů, znamenala současně smrt několika stovek pěšáků. Zranitelnost rytířů naopak snižovala jejich ochranná výstroj, hlavně od počátku 14. století. Ublížit jim mohli jen vlámská a švýcarská halapartníci. Úloha pěšáků však zůstala klíčová v rovině defenzivní i ofenzivní, na nich bylo, aby završili dílo rytířů, zajistili jejich spořádaný ústup a dokončili vítězství. Byli ostatně velmi početní. Ve válečných střetech 12. století připadlo na jednoho jízdního rytíře odhadem sedm až deset pěšáků. Poměr se někdy navyšoval, pěšáků bylo pětadvacet, ba dokonce třicet na jednoho rytíře.

Kuše, která tolik překvapila Annu Komnénu na počátku 12. století, se vyskytovala již v antice, ale upustilo se od ní v době do 10. století; tehdy se stala specialitou Janovanů, a to jak z hlediska výroby, tak také jejího používání janovskými kušíníky. Síla průniku jejich střel se čtyřhranným hrotem a její dostřel z ní učinily natolik obávanou zbraň, že koncil v Lateránu roku 1139 používání kuše mezi křesťany zakázal. Nejednou se dočteme, že zákaz vyslovil nejprve papež Urban II. na synodu, který se údajně konal také v Lateránu mezi roky 1097 a 1099. Tak tomu ale nebylo. Text z údajného synodu prokazatelně patří ke koncilu v roce 1139.⁹ Zavržení, které vyhlásili, se ostatně týkalo používání jak luku, tak kuše. Ze vzdálenosti delší než 150 metrů mohly šipky kuše prorazit ten nejkvalitnější hauberk, a dokonce plátovou zbroj. Střelba z kuše byla naopak pomalá: dvě střely za minutu znamenaly pětkrát nižší výkon než při střelbě z luku, čímž se přednosti kuše nutně redukovaly. Janovští kušíníci, kteří dosáhli velkého věhlasu, sloužili často ve francouzských armádách, kde dostávali zvýšený žold na důkaz zájmu, který o ně byl, a také proto, jak dokonale s touto zbraní zacházeli. Na počátku 13. století a navzdory zákazům neváhali panovníci angličtí, francouzští, němečtí (a dokonce papež!) použít služeb kušíníků v boji koňmo, zatímco rytíři kuší i luk odmítali jako zbraně rytířů nehodné. Nicméně je někdy použili – pokud bojovali jako pěšáci. Některé proslulé rytíře, například Godefroie z Bouillonu či Richarda Lví srdce, také provázel věhlas obratných lučištníků.

Starodávný luk nahrazený kuší znovu získal převahu na konci 12. století, a to v podobě dlouhého luku (velšský long bow). Rychlost střely a její dosah hodně přispěly k vítězstvím Angličanů ve 14. a 15. století, ale nijak se tím nesnížil význam rytířstva, které se i nadále těšilo

velké prestiži. Dobře chránění rytíři strádali zásahy šípů méně než koně, jejichž ztráta je občas přiměla bojovat proti své vůli jako pěšáci.

Velmi často hlavním cílem vojenských operací bylo zmocnit se opevněných měst nebo hradů. Rytíři, následovaní panoši, služebními rytíři a pěšáky, byli v prvních řadách vojska, jakmile měl útok začít. Předcházelo mu zdolání žebříků vztyčených u zdí či probourání průchodu v hradbách, anebo vystavění mobilních věží ze dřeva, umožňujících ovládnout protivníkovu obranu. Zajištění všech těchto prací, typických pro obléhání, připadlo odborníkům: zedníkům, tesařům, zákopníkům, stavitelům útočných strojů jako byly stroje vrhací (katapulty), trebuchety – praky na principu dvouramenné páky, katapulty vrhající zápalné střely, palisky – stroje na vrhání kamenných koulí, věžní kuše atd. Tato zařízení byla sestavena podle návrhu „inženýrů“, specialistů na *engins* neboli nástroje. Přesto, navzdory velmi zjevnému pokroku v technice boje, kterou obléhačí stroje zaručovaly, probíhalo dobývání pevností většinou tak, že po prvních jednáních se jejich posádka vzdala (aby si zachránila život), případně dobytí znamenalo ukončení blokády, během níž byl znemožněn přísun potravy a vody. V důsledku vzrůstajícího počtu obléhačích operací rostl od konce 12. století význam prací s nimi souvisejících. Navzdory své poněkud opovrhlivé nevěšmavosti rytíři někdy žárlili na úspěchy ostatních členů vojska.¹⁰

Koňmo nebojovali jen rytíři, ale také služební rytíři (*sergents*) a vzácněji podkoní. Služebníci netvořili lehkou kavalérii v pravém slova smyslu, ačkoliv jejich obranná zbroj byla pravděpodobně horší kvality. Až do 13. století mohli působit v roli služebných rytířů šlechtici, většina z nich však byla neurozeného původu. V řádu templářů, jehož stanovy spadají do tohoto období, se jasně odlišují bratři – rytíři, kteří musí mít šlechtický původ, a bratři – služebníci (v sedle koně), kteří ho nemají. Později se pomocnými rytíři v sedle koně stávali čím dál více šlechtici, kteří zatím nebyli pasováni na rytíře a mnozí z nich pasování nikdy být neměli.

Obdobná situace byla u podkoní, panošů. Ostatně slovo „podkoní“ (*écuyer*) prošlo zdá se ve 13. století sémantickým vývojem srovnatelným se slovem *miles* v 11. století a slovem *rytíř* ve 12. století. Nejprve se jím označovali služebníci pověřeni péčí o zbraně a koně. K těmto služebníkům, kteří své postavení nezměnili za celý život, přibyli ve 12. století šlechtičtí synové, aby se u nich vyučili na rytíře. Početní úbytek obřadů

pasování na rytíře zvýšil počet podkoní šlechtického původu, kteří pasováním na rytíře zatím neprošli (nebo v budoucnosti nikdy projít neměli). Slovo nakonec znamenalo nižší šlechtický titul (panoš).

Hierarchii různých úrovní, do nichž se válečníci řadili, lze sledovat i na výši jim přiznaného žoldu: kolem roku 1200 jeden rytíř dostal přibližně deset sous denně, dvakrát více než služebník na koni. Služebník pěší dostal osm až devět denárů, zatímco zákopník nebo zedník neměl víc než dva denáry. Společenská prestiž stavitelů tudíž ani v nejmenším neohrozila prestiž rytířů.

Posoudit a zhodnotit středověké armády není jednoduché. Nepochybujeme o tom, že díla hrdinské epiky nepoměrně zveličují činy rytířů, zejména těch, kteří bojovali se Saracény poraženými z Boží milosti a díky chrabrosti křesťanských rytířů. Těto své záliby se kronikáři vyvarovali jen málokdy, rozhodně ne tehdy, šlo-li o celkové zhodnocení velkých vojsk, například těch, jež se podílela na křížových výpravách. Přesto čísla, která zmiňují, nelze považovat jen za absurdní či symbolická v duchu číselné mystiky. Některé údaje týkající se především početně omezených jednotek svědčí o snaze dobrat se přesnosti alespoň při stanovení velikosti oddílů; dopustili bychom se proto omylu, kdybychom je zavrhlí příliš rychle.¹¹ Nápadné rozdíly v odhadu velké vojenské masy, k nimž dochází v naší době, by nás měly přimět k větší shovívavosti vůči nepřesnostem kronikářů, kteří nedisponovali našimi intelektuálními nástroji ani technickými možnostmi.

Z citovaných čísel lze vyvodit přinejmenším poměr mezi počtem rytířů a pěšáků. Byl samozřejmě různý podle okolností. Jedna ku čtyřem v bitvě u Hastingsu (1066), jedna ku deseti v průběhu první křížové výpravy (1099), jedna ku dvanácti v bitvě u Bouvines (1214); zdá se, že průměr v 11. a 12. století byl jeden rytíř na sedm až deset pěšáků. Početní převaha pěšáků se následně ještě zvyšovala. Rytíři tedy tvořili velmi minoritní elitu ve středověkých armádách, což ale nijak nepoškozovalo – ba právě naopak – jejich prestiž a pocit vlastní válečnické nadřazenosti.

Taktiky boje rytířstva

Bylo vícekrát řečeno, že se středověk nezajímal o vojenské umění a nevěnoval pozornost bojové taktice. Přesto jeden z nejčastěji popisovaných, překládaných, komentovaných a citovaných rukopisů je právě pojednání s vojenskou tematikou: Vegetiovo *De re militari*; jeho francouzskou verzi dokonce zveršoval v roce 1290 Jean Priorat s titulem *Li abrejance de l'ordre de Chevalerie*¹². Vegetius inspiroval všechna pozdější pojednání autorů, jako byli Aegidius Colonna ve 13. století, Honoré de Bonet (nebo Bovet) ve 14. století, dále Christine de Pisan a Jean de Bueil v 15. století, kteří původní dílo adaptovali na dobu, v níž žili, a ještě ho obohatili o nové taktiky. Pokud jde o rytířstvo ve vlastním slova smyslu, nelze se již domnívat, že se spokojilo útočením na nepřítel bez promyšlené strategie a disciplíny, že je vedlo jen přání na hlavu porazit co největší počet nepřátel. Vojenské operace, o nichž se píše, leckdy naznačují, že probíhaly podle připraveného plánu, že se respektovaly pokyny velitele a uplatňovala se kolektivní soudržnost, vyžadující bezpodmínečnou kázeň.

Ve středověku, jak již víme, docházelo k bitvám jen ojediněle. První reakce vůdců byla raději se jim vyhnout a uzavřít se v nějakém opevněném prostoru; odtud prvořadý význam připisovaný obléhání. Přesto máme doklady o tom, jak se ti, kdo se ocitli v roli obléhaných, snažili podniknout výpad, narušit sevření obléhatelů nebo obléhání ukončit. Rytíři, toužící po hrdinských činech v boji, často doporučovali takové řešení, jež se ale běžně bralo za naprosto nejzazší východisko. Nejúčinnější z podobných operací byl pravděpodobně výpad, který v roce 1098 umožnil křesťanským rytířům, zničeným nemocí a hladověním, zahnat na útěk muslimské armády vedené emírem Körbughou, jenž rytíře držel v obležení v Antiochii.

Čelní útok, tolik vynášený rytíři a historickými i literárními prameny té doby, si v podstatě kladl za cíl vyvolat paniku v řadách nepřátel a donutit je ke zmatenému útěku. Zahajoval se obvykle po „přípravě“ lučištníků a střelců z kuše. Rytíři se zpravidla seskupili do tří až pěti řad v liniích, anebo v conrois, malých taktických skupinách po dvaceti až třiceti rytířích, kteří se shromáždili pod svou korouhví; několik conrois tvořilo „šik“ (bataille). Jedna armáda měla obvykle tři až čtyři „šiky“. Conrois útočily v sevřeném semknutí, rytíři naráz sklopili kopí, bodli

koně ostruhami, zrychlovali jízdu až k okamžiku čelního nárazu a zároveň dbali na svou soudržnost, což byla nezbytná podmínka úspěchu. Takový manévr vyžadoval samozřejmě disciplínu a solidaritu. Bez ohledu na to, co nám líčí historické prameny, první útok byl jen zřídka úspěšný. Po otočce se rytíři museli znova sešikovat do pevných řad. Měl jim to umožnit nový útok, vedený tentokrát vojskem vyčkávajícím v záloze. V případě neúspěchu rytíři riskovali, že budou odříznuti a pěšáci je vyhodí ze sedla, případně je donutí dát se na útěk, opustit své vojsko, ponechat je jeho smutnému osudu.

Jestliže se první útok nezdařil, mohl velitel zmást nepřitele a znejistit ho tím, že vydal pokyn k předstíranému útěku. Oddíl rytířů a pěšáků se ukrýval v záloze na těch místech, kudy ustupovali vojáci předstírající útek. Byla to účinná taktika a často se používala, například u Hastingsu.

Rytíři nepraktikovali jen útok v sedle. Při mnohých příležitostech hlavně Němci, méně Angličané a jen ojediněle Francouzi bojovali „po sesednutí s koně“ spolu s pěšáky. Tak tomu bylo u Dorylaia v roce 1098, u Bourgtheroulde v roce 1124, u Lincolnu v roce 1141, u Kresčaku v roce 1346, u Poitiers v roce 1356. Stále těžší zbroj rytířům sice nebránila v pohybu, ale v obraně jim připravovala málo příznivou pozici vůči pěšákům, kteří měli výstroj lehčí a pohybovali se tudíž mnohem snadněji.

Během stoleté války spočívala hlavní taktika anglických rytířů v jízdních útocích, kdy cílem nebylo nepřátelská území dobýt, ale projet jimi, zároveň je zpustošit, vyrabovat, zapálit úrodu, všude zasít strach a vše obrátit v trosky. Skvělou ilustraci podaly nájezdy Černého prince v letech 1354–1355. Způsobené drancování a následné pobouření, které u lidí vyvolalo, přinutily Francouze riskovat a prohrát o rok později osudovou bitvu u Poitiers.

Na rozdíl od středověkých pramenů, především literárních, které očividně vyzdvihují osobní hrdinství neohrožených rytířů, jimž strach byl naprosto cizí, současní historikové podtrhují nutně kolektivní charakter rytířských útoků, z něhož lze odvodit, že se rytíři samostatných akcí obávali.¹³ Toto tvrzení musíme upřesnit. Je pravda, že rytíři nebyli nadlidé a že strach je mohl donutit až k útěku nebo snaze vyhnout se bojovému střetu. Literární prameny nám v tomto směru nabízejí dostatek příkladů. Joinville, jehož úkolem v bitvě u Mansúry bylo udržet malý most, si vzpomíná, jak po něm viděl utíkat hodně vysoce postavených lidí. Dodává, že by mohl uvést jejich jména, ale zdrží se, neboť již

zemřeli.¹⁴ Zaznamenal také, že beduíni v zajetí svého fatalismu bojovali bez ochranné výstroje, kterou naopak používali křesťané, a že beduíni jimi z tohoto důvodu opovrhovali; dokument hledejme ve formulaci beduínského klení: „Buď prokletý jako Frank, který se chrání zbrojí ze strachu před smrtí“¹⁵. Joinville také vypovídá o četných případech hrdinství a mnohokrát zmiňuje rytíře, kteří se dostali do potíží, ale jimž se, stejně jako Rolandovi, přičilo požádat o pomoc, neboť se báli, že by zneuctili svůj rod.¹⁶ Obava z hanby a ztráty cti, jež by mohly dopadnout na potomky, a péče o dobrou pověst rodu skýtaly rytířům dostatečnou motivaci k tomu, aby přemohli přirozený strach, jež se ostatně učili potírat již od dětství. Zkrátka řečeno, utkvělá představa, že by se mohli vystavit navždy neodčinitelné poskvrně zbabělosti, u nich zpravidla zvítězila nad strachem.

Pokud jde o konflikt mezi individuálním přístupem a kolektivní disciplínou, i zde nám Joinville dodá několik výmluvných příkladů. V Mansúry se rozhodlo, že templáři utvoří předvoj, zaujmou pozici bezprostředně před muži hraběte z Artois. Ale jakmile přebrodili řeku, hrabě a jeho lidé se postavili do čela, aby zaútočili na muslimy. Templáři hraběti vzkázali, že by jim způsobil velikou pohanu, kdyby jel před nimi a nerespektoval rozkazy krále. Avšak zatímco jejich poslové vyjednávali s hrabětem, rytíř jménem Foucaut du Merle držel uzdu hraběcího koně. Protože byl hluchý a nemohl slyšet, co poslové říkají, neustále vykřikoval: „Hrr na ně, hrr na ně!“ Hrabě z Artois si toho nevšiml. Templáři se tudíž domnívali, že by byli zneuctěni, kdyby nechali hraběte a jeho muže ujmout se vedení útoku; proto i oni pobídli koně ostruhami. Jedni i druzí se vrhli vpřed a pronásledovali muslimy až do města Mansúry, kde na ně muslimští bojovníci nastražili past; o život tam přišel hrabě z Artois se třemi stovkami rytířů, ale také sto osmdesát templářů.¹⁷ Máme zde typický příklad osudové nekázně, jejíž příčinou byla hrdost a přemrštěný cit pro čest, ale také souhra náhod. Joinville přináší další podobný příklad, tentokrát příznivého vyznění: během jednoho pochodu, kdy král vydal rozkaz nezaútočit na Saracény, přestože křížáky provokovali svými metacími zbraněmi, jednoho templáře skolila střela tak, že padl k nohám Renaulta de Vichiers, tehdy maršála templářů. Ten v zoufalství vykřikl: „Na ně, s pomocí Boží; neboť tohle už nemohu snášet!“ Zaútočil, následovaný ostatními rytíři, a vyvolal tak úprk Saracénů.¹⁸

V mnoha jiných situacích smysl pro čest a obava z možného nařčení ze zbabělosti dovedly rytíře a jejich velitele k sebevražedným ztečím. Nejnapadnější je asi případ Gérarda de Ridefort, který v roce 1197 v rozporu se zdravým rozumem vydal templářům rozkaz zaútočit na mnohem početnější muslimy, nadto ve velmi špatných podmínkách, a způsobil jejich záhubu; po tomto šíleném počinu zůstal naživu se dvěma dalšími muži. Vyostřený smysl pro rytířskou čest byl také jednou z příčin francouzské porážky v bitvě u Kresčaku. Podle Froissarta právě z touhy po udatnosti chtěli všichni rytíři být v první řadě a porušili tak povinnou sestavu dříve, než došlo ke kontaktu s nepřítelem. Současně dávali najevo svrchované pohrdání svými pěšáky, zejména janoovskými kušíníky, kteří jejich útok brzdili a které neváhali rozsekat na kusy, aby si uvolnili cestu. Konec konců Froissart sám na sebe prozrazuje, že rytíři opravdu hluboce pohrdali pěšáky z obou táborů, když ve svých spisech tituluje vlámské pěšáky od Casselu nadmíru obrazně slovem „sráči“ (merdaille)¹⁹. Jediný boj, hodný tohoto jména, pro rytíře představovala útočná zteč a následná bitevní vřava. Joinville to velmi dobře vyjádřil v okamžiku, kdy jistý bojový střet ohodnotil jako „krásný čin zbraní“. Svá slova zdůvodňuje takto: „Neboť nikdo nestřílel z luku ani z kuše, byl to boj s palcátem a mečem mezi Turky a našimi lidmi, a všichni v něm byli navzájem propleteni.“²⁰ Tyto příklady upozorňují na rozhodující úlohu bojové kázně, která měla zaručit sevřenost connois, nezbytnou pro kolektivní úspěch, ale která musela souznít s touhou jednotlivců po hrdinském činu, rytíři tolik žádaném. Ve svém *Stromu bitev* (*Arbre des batailles*) vypočítává Honoré Bonet různé důvody, jež vedou rytíře k odvaze a chrabrosti v boji: touha po cti a slávě, obava, že ztratí důvěru svého pána, strach, že by ho mohli označit za zbabělce, důvěrný vztah ke své zbroji a svému koni, důvěra ke svému veliteli, přání získat kořist atd. Většina těchto pohnutek je individuálního rázu; autor ale pojednává i o trestech pro neukázněné a neposlušné rytíře, kteří se vzdálili ze skupiny, aby „kopím udeřili jeden proti druhému“, nebo kteří se v úsilí zahnat nepřítele prodrali na čelo skupiny, aniž k tomu měli oprávnění svého velitele. Autor soudí, že musí být ztrestáni smrtí, ledaže by úspěch jejich počínání převážil a tak by se jim dalo odpuštět.²¹ Rytíři tudíž, ať již v reálném boji nebo na stránkách literárních děl, vždy projevují snahu prodrat se dopředu na vlastní pěst. Dokonce v operacích tak velkého rozsahu, jaký představovala křížová výprava,

pocítovali potřebu zvolit ze svého středu ty, jejichž bojové nasazení v průběhu dne si zasloužilo „cenu za chrabrost“. Podle Joinvilla jim pak přináleželo pojmenování „dobří rytíři“, které se připojovalo k jejich jménu. Když se kronikář zmiňuje o smrti sira de Brançon, připomíná, že ve svém životě podstoupil třicet šest bojů, z nichž si odnesl cenu.²² Vyžadovaná skupinová kázeň se tak dala propojit s individuální touhou po hrdinských činech. V hromadném utkání byl prostor pro střety jednotlivců, tedy boj osobnějšího rázu. Útočná zteč sice probíhala kompaktně a kolektivně, ale každý rytíř, měl-li být jeho zásah účinný, si tak či onak musel „vybrat“ protivníka v linii nepřátel a k němu zaměřit údery svého kopí; v bitevní vřavě byly pak údery mečem rovněž přesně cílené. Není proto nutné klást do příliš radikální opozice hromadnou zteč, jak probíhala ve skutečnosti, a individuální hrdinské činy, které oslavuje literatura.

Většinu kolektivních střetů ostatně předcházely bojové akce menšího rozsahu, blížící se souboji, v nichž individuální hrdinský čin měl volné pole. Po úvodních urážkách, zastrašovacích výkřicích a různých projevech nepřátelství následovala obvykle výzva k souboji, vyslovená jedním nebo několika rytíři, na něž tábor protivníka odpověděl v případě, že skýtala záruku nějaké šance na úspěch. Výsledek takového souboje, vedeného v zájmu „cti“, měl význam varovného signálu k akci většího rozsahu. G. Malaterra přináší příklad z počátku 11. století: během obléhání Tillières hrabě Robert, syn Richarda II., pozoroval každý den francouzského rytíře, jak vyzývá na souboj některého z normanských *milites*. Robert přikázal neodpovídat mu, natolik se mu rytíř zdál nebezpečný. Doneslo se to k Tankredovu synu Serlovi, který tehdy pobýval v Bretani. Ten takovou potupu nemohl snést, osobně se dostavil do Tillières se dvěma sluhy, nabídl se k souboji a francouzského rytíře zabil.²³ K podobným případům docházelo hojně po celé 12. a 13. století a ještě častěji ve 14. století, kdy zaznamenáváme mnohá a dlouhotrvající obléhání v období stoleté války. Přerušovala je příměří, v nichž rytíři zaháněli nudu tak, že organizovali zápasy, souboje nebo střety mezi bojovníky obou táborů. Aby byly uznány za platné, musely mít rámec odpovídající skutečným vojenským operacím. Stejně jako u každé rytířské bitvy, i zde jim předcházela dohoda o místě i datu konfrontace, volbě terénu, jenž by umožnil rozvinutí rytířské zteče. Tyto „souboje“ mezi několika bojovníky z obou táborů občas proběhly jako pěší, na-

příklad při slavném „boji třiceti“, kdy se do sebe v roce 1351 v Ploermel pustilo třicet válečníků, většinou žoldnéřů z tábora francouzsko-breitaňského a anglického; boj skončil smrtí šesti bojovníků z prvního a devíti z druhého tábora. Froissart se zmiňuje o mnoha podobných soubojích nebo střetech omezeného rozsahu;²⁴ Jean le Bel, který přináší další svědectví o tomto střetu, vystihl dobře stav mysli rytířů, jichž se tento boj týkal, a sice tvrzením, že nikdy neslyšel o srovnatelném činu a že ti, kdo boj přežili, by měli být poctěni všude, kam přijdou.²⁵ Tyto boje mezi rytíři měly většinou méně obětí. Vlastně mezi rytíři před 15. stoletím probíhalo dosti málo soubojů na život a na smrt. To bylo dáno současně kvalitou jejich obranné výstroje, „herním“ pojetím rytířské války a deontologickým kodexem, jehož požadavek zněl: ušetřit poraženého rytíře.

Čestný souboj, který se rozšířil na konci středověku a ještě více v pozdějším období, vycházel ze dvou starších pojetí: na jedné straně šlo o souboj v rámci „Božího soudu“ (ordalie, ordál) s cílem domoci se práva; na druhé straně šlo o právo na soukromou válku, která byla ve Francii uznávaná po celý středověk, a to navzdory opakovaným zákazům hlavně v období vlády Svatého Ludvíka. I zde ještě nacházíme různá pojetí války mezi rytíři. Ozbrojená střetnutí považovali za běžnou proceduru vedoucí k urovnání rozepře, ať již měla ráz individuální konfrontace, anebo přešla v akci hromadnou, v důsledku solidarity různého typu. Obecně vzato byla válka jejich hlavním povoláním, představovala smysl jejich života, pokládali ji za normální stav společnosti. Ale samotná praxe války vedla k vypracování návyků, jež se do této profese promítly. Rytíři jimi přispěli k vypracování pravidel chování, jakéhosi deontologického kódu, k němuž se ještě vrátíme. Jejich konání hluboce poznamenalo evropskou kulturu i mentalitu až do našich dnů.

Válka a její materiální zřetěle

Rytíři, jak jsme již zmínili, umírali relativně málokdy v bojích. Orderik Vital, pojednávající o bitvě u Brémules, která v roce 1119 postavila proti sobě Francouze a Angličany, píše, že navzdory úpornému boji a vysokému počtu rytířů, kteří se do něho zapojili (900), jen tři z nich přišli v bitvě o život. Orderik uvádí tři důvody, proč se tak stalo: byli „obalení

železem; nežíznili po krvi, ale šetřili se navzájem v bázni před Bohem a jako spolubratři ve zbrani; nepřítel chtěli spíše zajmout, než usmrtit²⁶. Orderik zde dost možná vyjadřuje své vlastní pojetí války, vycházející z jeho duchovního stavu, než pojetí samotných rytířů. Některé z příčin, jež uvádí, nicméně tlumočí také v mnohém ohledu rytířský postoj k válce: jde o jakési sportovní zápolení, zajisté nebezpečné, ale uplatňující všechna opatření k omezení rizika, především ochrannou výstroj a posun boje ke zdůraznění jeho herního aspektu. Jde o sport, v němž se rytíři navzájem znají a učí se ctít jeden druhého, střetávají se jednou jako nepřátelé, podruhé jako spojenci; mezi momentálními protivníky tak vzniká solidární, ba téměř třídní sepětí. Poskytování ochrany, způsob boje, pojetí války a zvláštní etický kodex zřetelně odlišují rytíře od všech ostatních bojovníků.

Jak jsme viděli, nová metoda boje si žádala daleko naléhavěji než předtím dohodu mezi oběma stranami. Podmínkou k zahájení čelního útoku byl bezesporu dostatečně prostorný terén a oboustranně přijaté závazky. Zde měl kořeny obyčej, který se pokládal za „rytířský“ a jehož smyslem bylo oznámit nepříteli místo a čas útoku. Tento obyčej se ale rozhodně nedodržoval všude. Někdy se dokonce zvrtil v žert, blafování, jehož cílem bylo zapůsobit na protivníka, aby se vzdal bez boje. Během obléhání Domfrontu kolem roku 1050 dal Geoffroy Martel svými herolty vyhlásit, že nazítří ráno zaútočí na vévodu Viléma; předem dokonce oznámil, „jakého koně, jaký štít a jakou výzbroj bude mít v boji“²⁷, čímž dal najevo, že rozhodně nemá strach osobně se vystavit úderům. Ve skutečnosti z boje nebylo nic, se svou armádou se stáhl. O několik let později Conan Bretaňský se taktéž rozhodl předem oznámit den, kdy zaútočí na normanské hranice. Ještě téhož dne se mu vydal naproti vévoda Vilém a Conan se okamžitě uzavřel v pevnosti na svém panství.²⁸

Rytířský boj přinášel naopak malý užitek ve válkách guerillového typu. Upozornil na to v polovině 12. století Gerald z Walesu. Proti pěšákům bojujícím v členitém terénu, jak měli ve zvyku například Velšané nebo Irové, byly rytířské čelní útoky i jejich způsob boje nepoužitelné. Pro anglo-normanské rytíře používá autor výmluvného označení *Gallica militia*, které zde můžeme přeložit jako „rytíři à la française“. Vše, čím se vyznačovali, bylo přesně opačné než u jejich protivníků: Tito rytíři jsou vskutku zvyklí bojovat v těžké zbroji a koňmo v otevřeném poli, kde se snaží zajmout protivníka s vidinou získání výkupného.

„Keltové“ naopak bojují pěšky, v lehké zbroji a v náročném terénu, a nepřítele zabíjejí, neboť o výkupné nestojí. První bojují v roli najatých vojáků, pro kořist a vedení chantivostí; druzí za vlast a za svobodu.²⁹

Snaha získat kořist nebyla vlastní jen rytířům, vyznačovali se jí i pěšáci. Nicméně na místa, kde se drancovalo, se rytíři dostali zpravidla první a obsloužili se dříve, než dorazilo pěší vojsko. V případě dělení kořisti, kterou vítězná armáda zajistila podle práva, byli rytíři v souladu s respektovanou hierarchií opět ve výhodě. V roce 1204, kdy došlo k vyplenění Konstantinopole křižáky, zaznamenal Villehardouin pravidla dělení kořisti takto: každý rytíř obdržel dvakrát tolik, než dostal služebník v sedle koně, jenž zase obdržel dvakrát více než služebník pěší.³⁰ Výkupné se praktikovalo již za dávných časů. Proti jeho původní variantě, poplatné soukromým válkám, vystupovalo hnutí Božích mírů od počátku 11. století, jakmile oběťmi byli *inermes*, bezbranní lidé, zatímco mezi válečníky se výkupné jaksi tolerovalo. Spolu se soukromými válkami se výkupné i kořist dočkaly zákazu v Normandii na základě tzv. zákonů Viléma Dobyvatele.³¹ Ale tolerovaly se v bojích označených za přípustné. Podle Guiberta z Nogentu sám vévoda pustil na svobodu jen málo zajatých nepřátel, raději je nechával naživu ve svých věznicích.³² Podle Viléma z Poitiers bylo výkupné v celé zbývající Francii velmi rozšířené; sám je pokládá za politováníhodné a odsuzuje je těmito slovy:

Chtivost po kořisti dovedla některé národy Galie k opravdu hnusnému a barbarskému počínání, naprosto cizímu křesťanské spravedlnosti. Mocné a bohaté, kterým nastavili léčku, uvrhnou do vězení, vystaví je urážkám a mučení. Takto bolestí zničené a téměř na prahu smrti je propouštějí, vykoupené zpravidla za vysokou [cenu].³³

Konec textu je poněkud nejasný; slovo „cena“ v něm vlastně nefiguruje, což přivádí J. Stricklanda k překladu v tom znění, že jsou prodáváni jako otroci nějakému velmožovi.³⁴ Jenomže slovo „otrok“ v textu rovněž chybí a nabízí se tak otázka, jaký zájem by vězňitele vedl k rozhodnutí ponechat si jen bohaté a mocné, kdyby je býval chtěl prodat jako otroky; ještě absurdnější by bylo mučit je, neboť by se tím snížila obchodní hodnota otroků. Naopak, šlo-li o výkupné, mučení a hrozby sloužily k tomu, aby dědici, vazalové, rodiče nebo přátelé zajatce spěchali a co nejdříve složili požadovanou sumu. Citovaný text tedy neprotičejí obyčejí výkupného, ale naopak ho stvrzuje. V průběhu 11. a 12.

století přešlo výkupné do běžné rytířské praxe, jak uvidíme dále. Umožňovalo rytířům získat ve válce materiální profit a navzájem se ušetřit, jak to vyjádřil Orderik Vital.

„Ekonomický“ aspekt výkupného přispěl takto ke stanovení rytířské etiky, jež nařizovala mimo jiné ušetřit poraženého rytíře. Pěšáci, kteří měli malou obchodní hodnotu, do těchto smluv většinou zahrnování nebyli. Zmasakrovali je bez uzardění. A stejně tak ani pěšáci neváhali zabít rytíře, kteří jim padli do rukou.

Nelze pochybovat o tom, že rytířská etika byla určena k použití uvnitř vymezeného celku. Obracela se k rytířům a týkala se jen jich, členů onoho klanu či spolku, z něhož vzešlo rytířstvo.

Rytíři v turnajích

Povolání rytíře vyžadovalo dobrou tělesnou kondici a pravidelný bojový výcvik. Oblíbená zábava, jíž byl lov divoké zvěře, tehdy ještě velmi početná v hlubokých lesích západní Evropy, skýtala rytířům příležitost, jak se cvičit v používání luku, ale také kopí a meče. Různé „sportovní“ aktivity rovněž přispívaly ke zlepšení jejich fyzické kondice. Nicméně bylo třeba doplnit je specifickým tréninkem v sedle koně, zejména poté, co se všeobecně rozšířila metoda a způsob čelního útoku.

Individuální obratnost v zacházení s kopím se nacvičovala a získávala v klání zvaném kvintána; v zásadě šlo o to, bodnout v plné rychlosti do panáka upevněného na sloupu, přesněji do štítu posazeného na jedné jeho pomyslné paži, a zároveň uhnout ráně, kterou v důsledku otáčivého pohybu příčně umístěného břevna hrozila zasadit druhá, zbraní opatřená paže. Jiné bojové hry (*hastiludium*) byly pravděpodobně přípravou na skutečné střety. Ale nedovede nás k nim téměř žádná stopa před 11. stoletím, v jehož průběhu se objevily *turnaje*; počínaje 12. stoletím zahrnuje tento termín všechna bojová cvičení příznačná pro rytířstvo.¹

Specifičnost turnajů vystihují tři základní okruhy: zřetel *užitkovosti* ve smyslu tréninku na opravdové bojové střety ve válce; hledisko *herní činnosti*, v níž se prolíná hra i sportovní zápolení profesionálů, jejichž cílem je zvítězit pro slávu či odměnu, a nikoliv zabít; charakter *slavnosti*, jež činí z těchto shromáždění podívanou, kterou nadšené publikum velmi vyhledávalo a oceňovalo. Společně se tyto tři momenty zasazují o povznesení a vyhranění hodnot vlastních rytířstvu a přispívají tak ke vzniku a vymezení rytířské ideologie.

„Historické“ prameny popisují turnaje málo a špatně, dílem proto, že jejich autoři, zpravidla duchovní, se tématu úmyslně vyhýbali. Naopak v literárních dílech, a zvláště v rytířských románech, se nám nabízí velké množství podrobných popisů, jež zároveň svědčí o oblíbenosti

turnajů u publika. Ve 13. století některá díla, například *Turnaj Antikrista* (Le Tournement de l'Antechrist) Huona de Méry nebo *Turnaj v Chauvency* (Le Tournoi de Chauvency) Jeana Bretela čerpají jádro svého obsahu toliko z turnaje, ať reálného nebo fiktivního. Je možné prokázat, například u turnaje v Saint-Trond, který popsal Jean Renard v románu *Vilém de Dole* (Guillaume de Dole), že básníci ve své době příliš nezkrešovali skutečný průběh turnajů, ačkoliv samozřejmě kladli důraz na individuální hrdinské činy, po nichž publikum prahlo.² Literární prameny, zkoumáme-li je obezřetně, jsou tudíž v této oblasti spolehlivé. Ostatně zvláštní akcenty, a dokonce deformace, které uvádějí, svědčí bezděčně o mentalitě vlastní rytířům. Jsou o to zajímavější.

Původ turnaje

Původ turnajů je dosti nejasný. Ty nejdálčenější stopy se někdy hledaly v Nithardově vyprávění o předstírané bitvě, která se odehrála v roce 842 při příležitosti spojenectví Karla Holého a Ludvíka Němce: za přítomnosti obou králů se bojovníci z obou táborů ve stejném počtu vyřítili proti sobě, „jako kdyby se chtěli bít muž proti muži“, a poté předstírali útek.³ Zřetel „podívané“ je tu evidentní, stejně jako soudržnost a disciplína, které byly při takovém představení nezbytné. Ale jednalo se právě jen o divadelní představení. Chybí to podstatné: nic ve skutečnosti nenavědčuje tomu, že účastníci (mimo obou králů) by byli na koni, ani že by doopravdy bojovali, ani že by se jednalo o hru, jejíž účastníci mohli cokoliv vyhrát nebo ztratit. Epizoda předpokládá bezpochyby, že šlo o cvičení a trénink; ale neobsahuje ještě nic z toho, čemu se říká turnaj!

Jinak existence soubojů nebo bojů s limitovaným počtem účastníků je nepopiratelná. Odvozují se od soubojů právní povahy nebo ordálů (Božích soudů), a podstupují je někdy soupeřící panovníci, aby prokázali svá práva na místo a konání bitvy. Budeme-li věřit Sugerovi, král Ludvík VI. navrhl v roce 1109 urovnat soubojem mezi bojovníky rozepří, kterou měl on sám s Jindřichem I. kvůli Gisordu a Bray.⁴ Ale v tomto případě jde o něco úplně jiného než turnaj nebo zápas. Kronikář Goffredo Malaterra také vypráví, že v roce 1062, když normanský vévoda Robert Guiscard obléhal na Sicílii jedno město svého bratra Rogera, žízeň po

slávě a zápal mládí přiměly mnohé bojovníky obou armád ke střetu v zájmu „procvičení se v rytířství“ (= „*ad militiam exercendam*“: vhodnější překlad by zněl, „aby prokázali svou vojenskou zdatnost“). Zatímco se mladý švagr hraběte Rogera, velmi obratný v bojovém umění („*vir militaribus exerciis aptus*“) snažil vyhodit ze sedla svého protivníka, byl sám sražen k zemi a zemřel. Ihned ho pomstili a zabili množství nepřátel jak v boji, tak při obléhání.⁵ Tato epizoda se dá zajisté přiřadit k popisům organizovaných bojů, které mohly připomínat turnaje, jak o tom svědčí mnoho pozdějších případů, a jejichž cílem bylo zahnat nudu vojáků při déletrvajícím obléhání. Ale může se také jednat (a zde je to pravděpodobnější) o spontánní aktivitu bojovníků soupeřících stran, o součást válečných operací. Zdá se mi neuvážené ztotožňovat příliš brzy tato válečná střetnutí s turnaji, jestliže jako takové jasně nevypadají.

Existence turnajů je nicméně vysoce pravděpodobná k datu souboje, který popsal Malaterra. *Kronika města Tours (Chronique de Tours)*, datovaná ovšem až k počátku 13. století, vskutku vypovídá o tom, že v roce 1063 zemřel v Angers „Geoffroy de Preuilly, který vynalezl turnaje“⁶. Někteří historikové, zvláště J. R. V. Barker a M. Barber, popírají hodnotu tohoto relativně pozdního svědectví. Jeho cílem prý bylo dodat turnaji, který se stal velmi populárním, starobylý, a tedy prestižní původ. Ostatně, jak dodávají, *Kronika hrabat z Anjou (Chronique des comtes d'Anjou)*, která vznikla o celé století dříve, zaznamenává smrt Geoffroye (tentokrát v roce 1066), aniž by se v nejmenším zmínila o tomto „vynálezu“.⁷ Ale můžeme také předpokládat, že s označením Geoffroye za vynálezce bylo třeba počkat do doby, kdy se turnaj stal opravdu populárním; navíc prý, ve snaze dodat těmto aktivitám prestižní původ, by bylo účinnější přisoudit je spíše hrdinům doby karlovské, jako je tomu u všech představitelů chansons de geste, než rytířům relativně skromnému a z nedávné doby; konečně anjouská kronika zmiňuje smrt Geoffroye spolu s ostatními účastníky jistého obléhání, což špatně souzní s názorem, že by šlo o nedávný vynález, u něhož i samo jméno bylo ještě nejisté. Nemáme tudíž vážné důvody k tomu, abychom souhlasili se ztotožněním obou pojmu.

Ať již Geoffroy byl či nebyl iniciátorem těchto bojů nebo nové metody, jež jejich rozvoj umožnila, faktem zůstává, že turnaje a metoda napřaženého kopí, kterou v nich praktikovali, se objevují ve stejné době: jeho době. Nevidět souvislost mezi těmito soudobými jevy je proto obtížné.

O „francouzském“ původu turnajů není pochyb. V polovině 13. století je anglický kronikář Matthew Paris nazývá „*conflictus gallicus*“ a označuje jako „*hastiludium*“ nebo „*torneamentum*“: útok s použitím lehkého kopí, běžného při střetnutích herního typu, které přesto stálo v roce 1216 život Geoffroye de Mandeville.⁸ Slovo „turnaj“ nebylo používáno k označení těchto organizovaných setkání hned od počátku. Objevuje se v roce 1157 u biskupa Oty z Freisingu, a to v souvislosti s „vojenským výcvikem, kterému se dnes lidově říká turnaj“, jež autor situuje do roku 1127.⁹ K tomuto datu byly turnaje už velmi rozšířené, i když název se zatím příliš nepoužíval, jak o tom svědčí rozhodnutí koncilu, který turnaje mezi roky 1130 a 1179 odsoudil, aniž by je takto výslovně pojmenoval. Budeme-li věřit Lambertovi z Ardes, hrabě Raoul z Guisne se účastnil turnajů ve Francii již v roce 1036; nalezl v nich smrt, když byl nejprve zraněn úderem kopí a poté mnoha šípy lučištníků, kteří ho ještě okradli.¹⁰ Je možné, že od druhé poloviny 11. století měly tyto stále čtenější srážky také více různých podob: nejen nejvíce rozšířená bitevní vřava (*mêlée*), ale také příležitostný jednotlivý souboj následující po výzvě, který se rozšířil zejména ve 14. století populárním *pas d'armes*. Anna Komnénéa ve svém vyprávění o příchodu křižáků do Konstantinopole v roce 1098 zdůrazňuje jejich hrubiánství a zpupnost. Jeden barbarský velitel se dokonce odvážil usednout na císařský trůn. Císaři, který se ho zeptal, kdo je, dal zřetelně najevo, že je franský šlechtic a nepřemožitelný válečník. Doslova řekl „[...] na rozcestí, kde jsem se narodil, stojí odedávna svatostánek, kam se přichází postit ten, kdo si přeje zahájit souboj, prosí tam Boha o pomoc a na tom místě čeká na muže, který se odváží vyzvat ho k boji. Zůstal jsem na tom rozcestí dlouho a nečinně a čekal jsem na nějakého protivníka; ale muž, který by k tomu měl dostatek odvahy, nikdy nepřišel.“¹¹ Nacházíme zde již příznačné rysy *smělých činů* (*faits d'armes*) 14. a 15. století; příběh nás přivádí ke vzpomínce na nebezpečnou situaci v lese Brocéliande v románu *Rytíř se lvem* (*Le Chevalier au Lyon*) Chrétiens de Troyes, kde Yvain čelí hrozivému protivníkovi, rozlévajícimu na schodišti vodu z čarodějně studně. Historik tedy musí mít na paměti starobylý původ turnajů, v němž se proplétal vojenský výcvik, Boží soud, výzva k souboji muže proti muži, povinnosti a válečná hra.

Rozmach turnajů (12.–13. století)

Ve většině literárních děl 12. století, tedy v románech a později chansons de geste, které se velmi dlouze věnují líčení běžné bitvy, figuruje turnaj v podobě hromadného bojového střetnutí. Takto zaměřené vyprávění najdeme nejprve v *Románu o Thébách* (*Roman de Thebes*), poté u Chrétiena de Troyes a Marie de France. Turnaje se v poslední třetině 13. století konaly především v příhraničních oblastech. Účastnili se jich mladí rytíři, například Vilém Maréchal, kteří zatím nedosáhli odpovídajícího postavení, ale také knížata, jimž šlo o vykonání hrdinských činů nebo o verbování rytířů po vzoru Filipa Flanderského, a dokonce angličtí králové; „mladý král“ Jindřich byl znamenitým účastníkem takových turnajových klání, později Eduard II. i Eduard IV. Naopak francouzští králové se ve 12. a 13. století turnajů nikdy nezúčastnili.

Tyto bojové turnaje byly od počátku 12. století nesmírně oblíbené zejména na severu Francie. Podle Viléma Maréchala se v letech 1170–1180 konal turnaj přibližně každých čtrnáct dní. V roce 1179 velký turnaj v Lagny při příležitosti korunovace Filipa Augusta shromáždil mimo jiné čtrnáct vévodů a hrabat. Horování pro turnaj se později rozšířilo do ostatních oblastí, kde provázelo triumf rytířstva a jeho ideologie, jejíž významný projev turnaj představoval: anglo-normanská Anglie, Německo a severní Itálie turnajům propadly od druhé poloviny 12. století; Okcitanie jim naopak vzdorovala až do 13. století, dokud ji nezasáhl francouzský vliv v souvislosti s výboji baronů ze severu.¹² Rakouské země podlehly dříve, jak o tom svědčí život a písemnosti Ulricha von Liechtenstein, který jako neúnavný účastník turnajových klání procesoval v letech 1225–1227 Tyrolsko, rakouské země a Čechy. Španělsko jakoby turnaje opomíjelo až do počátku 14. století, ale po roce 1330 došlo i zde k jejich nevídanému rozkvětu, který s sebou přinesl také výstřelky.

Proč turnaje dosáhly takové obliby? Uvádějí se četné motivy: v období konsolidace centrální moci sloužily nepochybně jako ventil krutosti, která si až dosud nacházela průchod v soukromých válkách. Nesporně byly užitečné i ve smyslu bojového tréninku, alespoň v období 11. a 12. století. Teprve později, ve 14. a 15. století, zeslábla jejich reálná užitečnost a lze v nich spatřovat spíše vyjádření vlastní kultury, více či méně odpoutané od skutečnosti a jejích potřeb. Ale i tento zřetel je diskutabilní, jak uvidíme dále.

Ve 12. století byla mezi turnajem a válkou těsná spojitost. Již v roce 1138 Geoffroy de Monmouth rozlišuje souboj charakteru čistě bojového od veřejné hry na královském dvoře, která byla civilizovanější a měla především podávat důkaz o obratnosti účastníků v předstíraných bojových střetech.¹³ Historik musí usilovat o to, aby nesměšoval jednu fázi vojenské operace, spojenou s jistou formou výcviku na jedné straně, a více či méně divadelní a pevně stanovený průběh zábavného klání na straně druhé. Velké turnaje rázu hromadného střetnutí z 12. století nabízely střední cestu mezi těmito protikladnými typy. Představovaly zároveň vojenská cvičení, skutečná ozbrojená střetnutí, hry, v nichž se dalo prohrát nebo vyhrát, světské a lidové slavnosti. Právě spojení těchto zřetelů podmínilo obrovský úspěch turnajů.

Jejich válečnický a praktický dopad nebyl zanedbatelný. Přínejmenším do poloviny 13. století se turnaj a válka lišily jen málo. Turnaj představoval organizované setkání, v němž se uplatňovaly všechny aspekty reálné bitvy. V určené datum a na stanoveném místě v blízkosti města, kde byli ubytováni účastníci turnaje i diváci, si bojovníci, kteří se dostavili z různých míst a prostředí, zvolili před zahájením turnaje svůj „tým“ – tábor, k němuž by rádi patřili. Bojového seskupení se dosahovalo často na základě spřízněnosti regionálního, etnického, „národního“ nebo politického charakteru. Nikoliv bez rizika: například Gislebert de Mons vypráví, jak v turnaji, který se konal u Gournay v roce 1169, Balduin Henegavský si na poslední chvíli vybral tábor Francouzů, a nikoliv Vlámů, jak počítal hrabě flanderský. Autor předkládá důvody, jež rytíře vedly: Francouzů bylo málo a ... Balduin nenáviděl Vlány. Filip Flanderský z toho byl natolik znepokojený, že „nechal shromáždit sílu jezdců a pěších lidí, jako by táhli do války“ („*quasi ad bellum*“; rozumějme tak, že bojovali bez jakéhokoli omezení); když to vypadalo, že Balduin podlehne, jeden z jeho druhů Geoffroy Tuelasne prudce zaútočil na Filipa a kopím mu zasadil úder přímo do hrudi takovou silou, že ho málem zabil. Gislebert dodává, že Filipa zde zajali, ale podařilo se mu uprchnout. Vítězství připadlo Francouzům.¹⁴

Tento příklad i četné popisy turnajů, jichž se zúčastnil Vilém Maréchal, kterého pozdravovali jako „nejlepšího rytíře na světě“, zdůrazňují skutečnost, že turnaje se v oné době válce zároveň podobaly i nepodobaly. Metody boje byly stejné jako ve válce a používaly se podobné zbraně. Rytíři se dostavili se svými zbrojnoši, pěšáky a lučištníky, je-

jichž bojová úloha a počet nebyly ještě limitované – k tomu došlo až později. Území, vyhrazené útoku, bývalo velmi prostorné a nacházelo se v blízkosti nějakého „města“, které jeden tábor bránil („ti uvnitř“), zatímco druhý tábor je obléhal („ti venku“); na prostranství, zvoleném k útokům a bitvám, se nacházela volná pole, pastviny nebo již obdělaná půda, křoviny, lesy nebo vinice, umožňující nastražit past; tábory nemusely být stejně početné; útoky se podnikaly ve skupinách a nic nebránilo početnější skupině napadnout izolovaného jedince, rytíře, který přišel o zbraň nebo utrpěl zranění. Byl to dokonce jeden z cílů turnaje: izolovat protivníka a zajmout ho. Jakmile rytíře lapili, postavili ho „mimo hru“ pod podmínkou zaplacení výkupného. Koně a zbraně, které se zabraly, patřily vítězům. Turnaj stejně jako válka sliboval vítězům zisk, kořist a výkupné.

Nicméně lze zaznamenat rozdíl v pojetí. Použijeme-li náš současný slovník, turnaj byl sport. Válečnický, krutý, brutální, nebezpečný, ba riskantní..., přesto ale sport, a nadto skupinový. Povolovali v něm „oddychový“ čas: zranění nebo unavení rytíři mohli dočasně opustit zónu střetnutí a uchýlit se do odpočinkových míst, vytvořených za tímto účelem. Akce byla organizovaná, účastníci dobrovolní, boj probíhal (pomineme-li osobní nevraživost) bez pocitu nenávisti či msty a nevedl ho nepřátelský úmysl. Cílem nebylo vyčerpat nebo zabít protivníka, ale vyhodit ho ze sedla, zvítězit nad ním nebo ho zajmout. Pokud nastala smrt, byla dílem nešťastné náhody, které litovali v obou táborech. Tato bratrská, téměř rodinná solidarita se týkala všech hráčů, veškeré společnosti „rytířů v turnaji“, kteří v mírových časech zápolili ve vzájemném klání, ale hned zítra se mohli střetnout jako protivníci v opravdové válce. Jak potom nevěřit, že turnaj, sport inspirující se válkou a válku kopírující, ji zase zpětně neovlivnil, a to jak v rovině myšlení, tak chování jejích účastníků? Dále bude ještě řeč o tom, nakolik je rytířská etika většinou svých rysů poplatná turnaji.

Vliv turnaje na válku se promítl také do bojové taktiky. Nikde jinde nebylo možné lépe uplatnit nové strategie a je velmi pravděpodobné, že kvůli turnaji – bitevní řezi, a přímo v něm se zrodila a prosadila metoda masivního útoku s napřaženým kopím, že právě zde se prověřovaly nové taktiky. Nelze proto opomíjet praktický zřetel turnajů jako opravdových laboratoří válečnických technik v prvních stoletích jeho existence. Tato okolnost může zčásti vysvětlit, proč byly turnaje tolik

oblíbené. Roger de Howden uvádí, že když Richard Lví srdce povolil v roce 1194 turnaje, v Anglii dosud zakázané, stalo se tak proto, aby jeho rytíři nebyli v nevýhodě oproti Francouzům, kteří se z turnajů těšili.¹⁵

Bojový a strategický cíl by sám o sobě nedokázal vysvětlit mimořádný úspěch turnajů, onoho vsutku „společenského fenoménu“. Pro svou účast v turnajích měli rytíři vícero motivací.

Jednou z nich byl ekonomický zájem. G. Duby odhalil lépe než kdo jiný tyto nepominutelné aspekty;¹⁶ rozhodně není třeba být stoupencem marxismu, ani vyznávat historický materialismus, abychom je rozpoznali; jsou totiž zřetelné v pramenech spojených s prostředím rytířů samotných, a to bez ohledu na jejich okázalé opovrhování vším, co se týkalo materiálního bohatství. Nezapomeňme, že rytíři žili z války. Zajisté, „velmožové“ i v časech míru nadále (a dokonce lépe) čerpali příjmy ze svých panství, poplatky a tržné. Ale co ti ostatní? Ti, kteří žili ze svého meče a svého kopí? Pro ně mír znamenal nedostatek. Odvážíme se říci, že jim hrozila nezaměstnanost? Jestliže rytíř trubadúr Bertrand de Born opěvuje ve svých písních radost z války, neoslavuje jen opojení bojem; válku velebí i jako prostředek, jenž mu umožňuje vydělat si na živobytí mečem, obrat zbohatlé obchodníky, získat kořist s nasazením života. Právě proto vehementně nabádá pány, aby nepřistupovali na mír, a naopak se znovu pustili do svých rozepří, záruky bohatství a zdroje panské štědrosti.¹⁷ Richarda Lví srdce vynáší za to, že dával přednost válce před turnaji, a v Jindřichovi Mladém, jenž zemřel v roce 1183, vidí nejlepšího krále, který kdy byl, neboť nikdo se nenašel, aby víc než on miloval válku, kdo by podporoval, ctil a miloval rytířstvo. Pro rytíře trubadúra jako pro mnoho dalších je turnaj náhražkou války. Přináší méně slávy, méně kořisti, ale případně se v něm dá získat oboje.

Přijít v turnaji ke štěstí jako v herně? Takové tvrzení by bylo jistě přehnané, a přesto do jisté míry pravdivé. V nové společnosti 11. a 12. století, do níž teprve nedávno vtrhly peníze, se uvolňovaly starobylé sociální svazky, jedinec se vyvazoval z *familia* a podstupoval dobrodružství, jež byla nepochybně menší než ta, do nichž se vrhali bludní rytíři v románech; v každém případě hodlal žít svůj vlastní život. Mladí rytíři, kteří prošli obřadem pasování, byli často nuceni opustit hnízdo hradního dvora svého příbuzného, jenž je dosud „živil“, museli vzlétnout na vlastních křídlech, nalézt si ochránce. Proto se snažili, aby si jich všimla knížata, která hledala kvalitní rytířské novice, byli odhodláni proslavit

jejich barvy, případně jen početně navýšit pánovu stráž; předvést svou válečnickou hodnotu všem, kteří měli moc, získat angažmá v jejich oddílech a kdoví, možná ruku nějaké bohaté dědičky. Když Lambert z Ardres vypráví o původu šlechtických rodin ve svém kraji, nezapomene zdůraznit, že Arnould l'Aîné mohl roku 1084 pojmout za manželku Gertrudu díky svým rytířským činům v turnajích; ohlas jeho úspěchů dolehl k uším Baudouina le Gros, pána d'Alostz, který mu dal svou sestru. Podobně se jiný Arnould, pán de Guisnes, poté, co ho pasoval na rytíře jeho otec v roce 1181, začal zúčastňovat zápasů a turnajů jako tolik jiných svobodných mužů (*bachelers*), místo aby lenivěl někde na svém panství; jeho hrdinské činy mu dovolily získat si komtesu Yde de Boulogne.¹⁸ Sám Vilém Maréchal (ale až v závěru své dlouhé kariéry elitního rytíře, která mu vynesla vrcholné rytířské pocty) dostal od krále Richarda ve svých téměř padesáti letech ruku sedmnáctileté Isabelle de Clare, jež byla jednou z nejbohatších dědiček v království. Šlo o výjimečný úspěch, o němž určitě snil ne jeden rytíř.

Skromnější, ale zároveň realističtější byly příjmy, s nimiž se dalo počítat v případě vítězství. V 11. a 12. století se majetná šlechta obohatila v důsledku pokročilejšího zemědělství a díky poplatkům z pachtovního; ale její potřeby rostly úměrně ke způsobu života, který vedla, a jeho potřebám: k nim patřilo veškeré vybavení, okázalé dary, slavnosti, turnaje. Ještě „neumístění“ rytíři, mladší členové rodu nebo rytíři chudí, ti všichni očekávali knížecí štědrot a více než kdy jindy se hnali za penězi. Aby je získali i v čase, kdy byl nedostatek válek, objížděli turnaje. Četné příklady nám poskytne opět *Příběh Viléma Maréchala* (*Histoire de Guillaume le Maréchal*): na jeden ze svých prvních turnajů v roce 1167 se dostavil „chudý na jmění i na koně“; díky svým vítězstvím z něho odjel s více než čtyřmi koňmi jen pro svoji osobní potřebu, dále s tažnými koňmi a oři pro své služebné rytíře, ale také s dostatečným jměním, aby na něj ostatní od nynějška pohlíželi úplně jinak než dříve. V Eau v roce 1177 zajal deset rytířů a získal dvanáct koní. Se svým společníkem ve zbrani Rogerem de Gaugy, s nímž se dělil o výdaje a zisk, zajal během deseti měsíců 103 rytíře, zabral bezpočet koní a koňských postrojů, shromáždil zbraně a brnění. Na smrtelném loži si vzpomněl, že za svého života zajal více než 500 rytířů, od nichž získal zbraně a koně, a opřel se do duchovenstva, které podle jeho soudu nesprávně a v rozporu se skutečností káže o povinnosti vrátit to, čeho jsme se zmocnili.¹⁹

Honba za válečnou kořistí a výkupným se nesměla oddělovat od slávy, tím méně stavět proti ní. Jedno nešlo bez druhého. Neboť rytíř nebojoval proto, aby získal peníze, aby je shromáždil jako měšťáci, které stejnou měrou přezíral i potřeboval. Kořist pro něho byla často životní nutností. Jakmile se na konci turnaje rozdělila, následovaly nejednou urputné hádky a rozepře, svědčící o materiálním zájmu v této oblasti. Rytíři si kořist vyměňovali, vzájemně rozprodávali, či v případě potřeby její přebytek prodávali poraženým, vůči nimž někdy projevili štědrost takovým způsobem, že si výkupné nevzali a poraženým vrátili zbraně i koně. Podobná gesta zvyšovala jejich prestiž. Nezapomeňme, že ve středověku každý dar přinesl *guerredon*; dobrý skutek nebyl nikdy zbytečný. Opět se zde neoddělitelně spojují aspekt materiální a psychologický.

Za další motivaci lze označit honbu za slávou, chválou mužů, obdivem a láskou žen. Skuteční rytíři stejně jako ti z románů hledali dobrodružství, a tedy příležitost, jak riskovat v bojové hře s cílem získat „slávu a kořist“. Viděli jsme, že toto hledání nebylo nezištné: svou chabrostí mohl rytíř upoutat pozornost nějakého knížete, vzbudit lásku nějaké dámy, anebo také mohl upadnout v nemilost. V každém případě dobře vystihuje dobovou mentalitu. Hrdinský čin, bojová udatnost byly výlučné ctnosti, jež zasluhovaly úctu a obdiv. Kurtoazní literatura počínaje Vilémem IX. Akvitánským oslavuje rytířského reka, který měl svými zásluhami zastínit v srdci dam klerika.²⁰ Žížeň po slávě vedla k pýšce (*superbia*) a k závidi (*invidia*), dokonce ke smilstvu, jak tvrdila církev, která je odsuzovala. Ale někdy se to nebralo v úvahu: Conon de Bét-hune, který usiloval podnítit zájem o křížovou výpravu, vyzvedává ty hodnoty, jež jsou samy o sobě odměnou, doslova rájem:

Ať velký nebo menší jest,
rytíři poslouží té chvíle
a získá Ráj anebo čest
s úctou a láskou paní milé.²¹

Turnaje poskytly rytířům zejména příležitost, jak zazářit a připoutat pohledy, neboť se na nich shromáždilo početné publikum včetně žen. Diváci, tehdy alespoň, se pochopitelně netísnilo na tribunách. Turnaje se odehrávaly na velmi rozlehlém terénu, takže jen z věží mohly dámy pozorovat jeho hlavní fáze. Víme, že přinejmenším od roku 1180 měly právo předat vítězi cenu turnaje; dámy se ubytovaly ve městech, dopro-

vázely rytíře nebo je vyhledávaly, obdivovaly jejich chrabré činy. V literárních dílech, ale i ve skutečnosti je sledujeme, jak nad ránem v loži udělují „odměnu“ svým hrdinům. Turnaje nabíraly ráz slavnostních společenských událostí, a dokonce mohly budít zdání jakéhosi tržiště nápadníků či manželek; v každém případě poskytl příležitost k lehkým zábavám ve společnosti, jejíž mravy byly daleko volnější, než se obvykle soudí. Právě proto je církev odsuzovala. Jacques de Vitry v jednom ze svých kázání „*ad milites*“ rozlišuje sedm hlavních hříchů: pýchu – hrdost na chválu od mužů a marnou slávu; závist, neboť každý každému závidí, že je udatnější; nenávisť a hněv, vyvolané údery, které chceme vrátit, bez ohledu na to, že zraníme nebo zabijeme. Z těchto čtyř hříchů pocházejí další: lakota, loupežení, neboť vítěz bere zbraně i koně poraženému a nevrací mu je; rozmařilost, okázalost při slavnostech a hodokvasech, které je provázejí; konečně smilstvo, nemorálnost, neboť rytíři se chtějí zalíbit dámám a namísto korouhví si berou jejich šály a rukávy, jež se tehdy nosily velmi dlouhé a široké.²² Literatura ještě prokazatelněji vypovídá o těsné spojitosti mezi láskou dam a chrabrostí rytířů v turnajích. V jednom svém *lais* vypráví Marie de France příběh čtyř statečných a dvorných rytířů, kteří se svorně zamilovali do těžce dámy, která je také měla ráda všechny bez rozdílu. Rytíři, usilující vstoupit do jejího srdce, udatně soupeří v turnaji před hradbami Nantes, před očima krasavice, která se na ně dívá z hradební věže. Tak dobře si vedou na čele svých oddílů, že večer prvního dne jsou vyhlášeni za nejlepší, a to všichni společně. Aby se vyznamenali ještě více, odtrhnou se od své skupiny a vystaví se bočním útokům. Tři z nich jsou zabití k velkému zármutku všech (i útočnicků), neboť, jak autorka zdůrazňuje, zlý úmysl zde nebyl. Čtvrtý rytíř s těžce zraněnými bedry zůstává navždy invalidou, ani jemu se nedostane milenecké přízně jeho milé.²³ Toto téma proniká i do jiných literárních děl; knížata a králové nabízejí vítězi turnaje svou dceru nebo jinou vznešenou dámu za manželku a hýčkají si naději, že takto získají nejlepšího obhájce svých zájmů. Sotva by literatura lépe upozornila na vrcholnou poctu, jíž se rytíři může dostat. Lze v tom vidět jakousi formu propagace nižšího rytířstva, vyjádření jeho tužeb a snů, ba dokonce výraz frustrace mladších členů rodiny nad stále se zužující možností uzavřít sňatek v lůně šlechtických rodin, jak se domýšleli E. Köhler a G. Duby, anebo sílící konkurenci zbohatlých měšťáků a zadlužených vznešených pánů, kteří

mužům neurozeného původu, nicméně topícím se v penězích, dávali své dcery. Literární díla konec konců vyjadřují mentalitu šlechticů oné doby, pro něž rytířské ctnosti trůnily vysoko nad vším ostatním a měly být dostačujícím prostředkem k tomu, aby si rytíř otevřel cestu ke dvoru, rozevřel dveře hradních komnat a srdce v nich dlící rozechvěl.

Pohnutky rytířů jako účastníků turnajů byly jak vidíme různé a navzájem se prostupovaly. Jedno z předních míst měl možná herní charakter turnaje, jenž se zde uplatnil lépe než ve válce, ať již šlo o nutkavé přání utkat se v zápase, překonat sebe sama, zvítězit nad sokem, či o zalíbení v boji, touhu projevit se a prosadit, vychutnávat bohatství slavností, opájet se zvuky, vůněmi a blyštivým leskem peněz, barvami korouhví a koní. Nezapomeňme, že rytíři byli především bojovníci. Slavnosti, jak je chápali, zůstaly nutně spojeny s řinčením zbraní.

Rizika, která provázela i turnaje, byla menší než v běžné válce. Dějiny přesto zaznamenaly několik smrtelných nehod během turnajů. Některé příklady jsme již uvedli, ale jsou další: Jindřich Plantagenet, syn krále Jindřicha II., zemřel v roce 1186 na následek zranění v turnaji. V Německu v roce 1239 účastníci turnaje, kteří „náhle zešíleli“, jak tvrdí kronikář, na sebe zaútočili tak prudce, že více než osmdesát z nich přišlo o život.²⁴ V roce 1175 byl hrabě Konrád zabit úderem oštěpu „při vojenském cvičení, kterému se lidově říká turnaj“.²⁵ Jeho rodina úpěnlivě prosila o povolení křesťansky ho pohřbít a tvrdila, že se kál, že se mu dostalo poslední svátosti a dokonce že uchopil kříž, než zemřel. Arcibiskup svolil, ale až po uplynutí dvou měsíců. Náboženské a světské autority se záhy snažily čelit tak mocné oblibě turnajů. Marně.

Církev, moc a turnaj do počátku 14. století

Církev, jak jsme viděli, odsuzovala světskou atmosféru turnajů. Text přinášející první rozhodnutí, k němuž se dospělo na koncilech konajících se roku 1130 v Clermontu a roku 1131 v Remeši, a které převzal všeobecný lateránský koncil v roce 1139, pokládá turnaje za odporné a zakazuje, aniž by je zatím jmenovitě kvalifikoval, „tyto zápasy nebo slavnosti [*mundinas vel ferias*], kde ozbrojení muži [*militēs*] uplatňují zvyk střetnout se v boji po předchozí domluvě a směle se potýkat, aby předvedli svou sílu a svou odvahu, často s následkem úmrtí mužů a ne-

bezpečí pro jejich duše: rozhodně je zakazujeme. Jestliže zde některý z nich nalezne smrt, neodmítne se mu rozhřešení a viatikum (eucharistie udělená před smrtí), pokud o ně požádá, ale nedostane se mu církevní pohřbu.“²⁶ Užívání terminologie a viatikum se pozvolna upřesňovalo. V roce 1179 XX. kánon 3. lateránského koncilu odsoudil „odporné zápasy či slavnosti [*nundinas vel ferias*]“, které, jak se tu dodává, jsou „běžně nazývané turnaje [*torneamenta*]“.²⁷ Nikam to však nevedlo, obliba turnajů nadále rostla. 4. lateránský koncil v roce 1215 prohru v tomto směru již nezakrýval, ale připomněl, že navzdory mnohonásobným zákazům turnaje „nejsou dnes o nic menší překážkou věci křížové výpravy: proto zapovídáme jejich konání po dobu tří let.“²⁸ Přesto kazatelé vršili hrozby a exkomunikace, líčili příšerné příběhy rytířů, kteří zemřeli bez církevního pohřbu a odpykávají si svou vinu v pekle. Někdy dosáhli úspěchu: Matthew Paris vypráví, jak se jeden rytíř náhle vztyčil na svém smrtelném loži a vzkřikl: „Běda mi, že jsem příliš horoval pro turnaje!“²⁹; ani to však nepomohlo. V roce 1316 papež Jan XXII. učinil oficiální záznam o prohře v boji proti turnajům a turnaje povolil s odůvodněním, že slouží jako dobrá příprava na křížovou výpravu. Turnaj zkrátka na všech stranách vítězil. Skvěle nahrával tužbám rytířů, kteří nebyli všichni ochotni účastnit se křížové výpravy do Svaté země nebo bojů s albigenkými „kacíři“.

Zvláště v Anglii se světské autority někdy snažily odsoudit turnaje. Motivace byly především politického ražení. Turnaje vskutku mohly představovat jisté nebezpečí pro královskou moc. Mohly se stát příčinou nepokojů, osobní msty, rozbrojů, a vzhledem k tomu, jaké množství mužů ve zbrani dokázaly shromáždit, mohly přispět k povstáním a rebeliím baronů. Proto v Anglii platil jejich zákaz až do roku 1194. Opět je povolil, jak jsme viděli, Richard I., který je zároveň podrobil přísné kontrole: turnaje se provozovaly jen na pěti místech, jež byla z Londýna rychle dosažitelná; rytíři, účastníci turnaje, museli zaplatit licenci ve výši odpovídající jejich postavení, a složit kauci. Narušovatelé se přísně trestali vězením, vyhnáním či zabráním půdy; cizincům se účast nepovolovala. Královská kontrola byla tudíž absolutní. O jedno století později *statuta armorum* Eduarda I. omezila počet rytířových podkoní a ozbrojených služebníků na tři osoby a snížila tak riziko, že by rytíře zajali nadměru početní pěšáci. Rok 1328 přinesl úplný zákaz turnajů v Anglii. Naopak ve Francii k tomuto datu králové, usilující

zvýšit svou oblibu a nerespektující zákazy svatého Ludvíka, začínali sami podporovat turnaje, jichž bylo tehdy čím dál více a probíhaly ve stále okázalejší atmosféře. Právě v ní se obráželo soupeření mezi dvorem francouzského krále a dvorem burgundských vévodů. V roce 1559, po smrtelném zranění Jindřicha II., byly turnaje neprodleně zastaveny. Ale před tímto datem dosáhly velkého rozšíření a nových forem.

Vývoj rytířského boje do 15. století

Turnaj jako bitevní řež zůstal ve výlučné oblibě až do 13. století, ba ještě déle. Jeho blízká spojitost s válkou a kolektivní charakter, jímž se vyznačoval, mu zaručily nevšední prestiž. Rámec turnaje a platná pravidla se pomalu pozměňovaly vlivem okolností. Například vyprávění o Vilému Maréchalovi odhaluje přínosnou taktiku Filipa Flanderského: s vysláním své skupiny čekal, až turnaj významně pokročí a nepřátelští bojovníci budou unaveni. Jeho rytíři pak snadněji shráblí slávu, kořist a ceny.³⁰ Nic jim v tom nebránilo, pravidla ani morální zásady. Proto Vilém poradil králi Jindřichovi, aby postupoval obdobně, bez ohledu na taktiku. I nadále se tolerovaly případy, kdy zraněného rytíře napadlo několik lidí, ale velmi brzy se pokládalo za nepřijatelné, aby rytíř zajal protivníka vyhozeného ze sedla. Ukazuje to jedna epizoda: během turnaje v roce 1179 Vilém Maréchal zahnal na útěk francouzské rytíře, kteří se uchýlili do starého opevněného hrádku. Vilém se k nim nesnažil proniknout, spokojil se tím, že sesedl s koně a zmocnil se jejich ořů, které nechali venku. Potom se objevili dva francouzští rytíři, kteří mu zajaté koně zase vzali. Vilém se ani nepokusil tomu zabránit, neboť si byl jistý, že zvířata nakonec získá zpět. Stačilo mu identifikovat únosce a ještě téhož večera vyhledal jejich pány. Ti přirovnali zabrání koňů ke krádeži, protože k němu nedošlo v důsledku útočného střetnutí, a donutili „vinitky“, aby koně vrátili.³¹ Všimněme si, že se tu poukazuje nikoliv na zavedené pravidlo, ale odkazuje se ke kódu chování, přijatému účastníky turnaje. Oproti tomu se stalo, že když během turnaje v Saint-Pierre-Sur-Dives Vilém se svými přáteli obědval v jedné hospodě, zatímco turnajové manévry již začaly a pokračovaly dokonce ve městě, jeden rytíř z protivníkovy tábora spadl s koně přímo před hospodou. Vilém vstal od stolu, rychle k němu přiběhl, zvedl ho ze země a s celou jeho zbrojí

ho odnesl do svého příbytku jako svého zajatce. Malaterra, pojednávající o lsti, již se v rámci jistého příměří dopustil Robert Guiscard při setkání s Petrem z Tyru, upozorňuje, že Robert použil tutéž techniku „odnesení“, jejímž cílem bylo zajmout protivníka.³²

Bojová řež v turnaji, ostatně jako skutečné bitevní střetnutí, nezačala masivním útokem. Předcházelo jí „vedení do situace“, „zahájení“ skládající se z pokřikování, výzev na souboj, individuálních bojových potyček, zápasů, v nichž proti sobě vystupovali obvykle ti nejmladší, *bachelers*. Zápas, který pomalu přerostl ve zvláštní formu turnaje, představoval tedy na počátku jen jeho méně významnou fázi a vyvinul se z individuálních soubojů. Zápas probíhal zpravidla v úvodu bojové akce, ale téhož slova se používalo pro pojmenování střetnutí dvou rytířů, kteří se, ať již dobrovolně či nikoli, vzdálili od masy bojovníků, aby se utkali ve dvojici, a to buď v rámci turnaje, anebo při jakékoli válečné operaci. Není proto třeba za každou cenu oddělovat zápas od turnaje. Zápas byl často jen individuálním projevem střetu kolektivního.

Zápas ve vlastním slova smyslu přesto nabýval stále většího významu vzhledem k sílícímu individualismu v postoji jednotlivých rytířů a jejich snaze získat si věhlas, dále v důsledku pokroku, jímž prošla obranná výstroj, a také díky zájmu publika, zejména ženského, toužícího být diváky při turnajích. Útok se měl odvíjet na uzavřeném prostranství, na kolbišti nacházejícím se nejednou uprostřed města a obehnaném palisádami; často zobrazované bariéry, oddělující oba protivníky, nenajdeme před začátkem 15. století. Bojovalo se jen či přinejmenším hlavně kopím. Pokročilá výzbroj záhy vedla k tomu, že smrtících zásahů bylo méně, a tak se i v období zákazu turnajů zápasy často povolovaly. Nicméně prudký úder kopím mohl přivodit smrt. Proto se od roku 1250 začaly používat v některých zápasech a turnajích ztupené zbraně a kopí, říkalo se jim „zábavné“, jejichž špičku nahradila korunka – takových „zábavných“ zápasů a turnajů pak houfně přibývalo. Výběr zbraní se řídil dohodou, uzavřenou před zahájením turnaje. Všimněme si, že volba zbraní válečných, řečených „na život a na smrt“, byla naopak téměř pravidlem v soubojích nebo bojích menšího rozsahu, které se organizovaly v době příměří, a v nichž se proti sobě postavily kontingenty ve válce nepřátelských „národů“. V takovém případě šlo prostě o upravenou reprodukci válečných operací. Válečné akce a turnaj zůstaly navzdory svému oddělenému vývoji smíšené a navzájem se ovlivňovaly.

Kulaté stoly byly naopak výsledkem mocného vlivu kurtoazní literatury a ještě ve větší míře artušovských románů o rytířstvu. Tyto romány, iniciované ve Francii Chrétienem de Troyes, promítají velice starobylé keltské tradice do křesťanského světa. Děj přibývalo v průběhu celého 13. století, ale i později, a čekal je značný úspěch, jak o tom svědčí seznamy rukopisů uchovávaných v knihovnách. Jejich hrdinové, rytíři od kulatého stolu, zaujímají na dvoře krále Artuše významné místo vedle vladaře, a díky kulatému stolu není nikdo z nich nadřazen svým postavením. Mají-li si takovou pozici zasloužit, musí vykonat hrdinské válečné činy všeho druhu, jejichž častým posláním je zvítězit nad okultními a magickými silami. Rytíři artušovského světa jsou pověřeni udržovat řád všehomíra proti silám chaosu a zla. Tyto myšlenky se hluboce zapsaly do rytířského ideálu a přispěly ke zrodu ideje rytířského řádu, jehož poslání mělo charakter morální a společenský. Od poloviny 13. století se čím dál častěji konala shromáždění ve výrazně slavnostní atmosféře. Jejich účastníci napodobovali chování artušovských rytířů, přebírali jejich jména a jejich erby a útočili proti sobě v nezávazných hrách ihned poté, co odpověděli na výzvu k boji, zpravidla zábavnému. Nedílnou součástí slavností byly bohaté hodokvasy a tance napodobující okázalost dvora krále Artuše.

Turnajové klání (*pas d'armes*) se rovněž inspirovalo artušovskými romány, ale jeho původ, jak jsme naznačili výše, spadá zřejmě do davnější doby. Snaha napodobit Yvaina a jeho bojové druhy vedla k zorganizování útoku o jednom či několika následujících soubojích, jejichž terčem byl určitý rytíř, jenž se zavázal hájit proti komukoliv konkrétní místo, most, návrší, pahorek, soutěsku nebo cestu (odtud termín „*pas d'armes*“, *pas* = úzká cesta, soutěska). K nejslavnějšímu bojovému klání *Pas du Château de la Joyeuse Garde* došlo v Saumuru v roce 1452. Tato shromáždění velebila rytířské ctnosti a poskytovala prostor pro pořádání přepychových slavností.

Souboje mezi jednotlivci (*faits d'armes*) mohly těžit z těchto témat a nabývat forem, které jsme zmínili. Představovaly totiž organizované souboje mezi dvěma bojovníky nebo mezi dvěma skupinami bojovníků a zahajovaly se po předchozí výzvě k souboji; zvolené zbraně mohly být jak „zábavné“, tak „na život a na smrt“, zvláště pokud se souboje konaly v době probíhajících válečných operací nebo za momentálního příměří. Opět šlo spíše o souboje jednotlivců než o turnaje, přestože byly

organizované a dbaly na respektování stanovených pravidel. To byl případ slavného „boje třiceti“, k němuž došlo v roce 1351. Postrádal jeden z příznačných rysů turnaje, a sice herní charakter, v němž bylo úkolem zvítězit pokud možno bez ztráty života. Toto časté splývání hry a násilí někdy velmi komplikuje snahu jasně rozlišit turnaje a války. Ve skutečnosti se v epoše, kterou sledujeme, návyky z turnajů často promítaly do vedení války, a naopak, postupy typické pro válku ovlivňovaly jisté formy turnaje.

Faktem ale zůstává, že zápas se lišil od turnaje, který zase není možné směšovat s válkou, ačkoliv nám nic nebrání v konstatování, že účastníci těchto tří různých aktivit byli často titíž lidé. V polovině 14. století Geoffroy de Charny dobře ukazuje ve svých *Demandes pour la Joute, le Tournoi et la Guerre*, do jaké míry se prvky typické pro hru zabydly v rytířské válce (způsob boje, kořist, zabránění koní atd.), ale také to, jak mohlo být použití herních pravidel někdy choulostivé a žádalo si zásah odborníků, učitelů bojového umění.³³ Ve své *Knize o rytířství (Livre de Chevalerie)* varuje před tím, že některé rytíře uspokojuje pocit, jak vynikají v zápasech, a zanedbávají jiné aktivity. Píše, že neexistují „malé smělé činy“, a jestliže jsou všichni hodni chvály, pak „kdo více vykoná, má věhlas lepšího“. Jiní stejným způsobem vynikají v turnajích, získávají v nich čest a slávu, riskují zranění a někdy i smrt, ale ... „kdo více vykoná, má věhlas lepšího“. Nejhodnotnějších hrdinských činů bylo možné dosáhnout pochopitelně za války, kdy pro čest, obranu svých přátel, svého majetku, své země nebo svého krále, „se tělo vystavilo dobrodružství smrti“. ³⁴ Autor soudí, že zásluhy se odvíjejí od sledovaných cílů a ještě výrazněji od rizika, jež je provází.

Od poloviny 13. století se turnaj všeobecně vnímal jako slavnost, pravidelně doprovázel veškerá shromáždění na dvorech vládců, často byl součástí svatebního veselí a slavnostního obřadu pasování na rytíře. A dokonce jej organizovali představitelé měst nejen v Itálii, kde šlechta zažívala velký rozmach, ale také ve městech severu, v Nizozemí, kde se turnajové klání konalo prakticky každý rok. Města potvrzovala tímto způsobem své bohatství a svoji nezávislost.³⁵ Na královských dvorech v Burgundsku či ve Španělsku nabyly turnaje v 15. století charakteru velkolepé podívané, jež přispívala také k upevnění národní prestiže těch, kteří nad nimi drželi záštitu. V tomto ohledu se turnaje blíží rytířským řádům, které jsou k nim někdy přiřazovány.

Turnaj – slavnost i oslava rytířstva

K poměření a vyhodnocování výkonů jednotlivých rytířů bylo zapotřebí pravidel, soudců, heroltů. Zpočátku si sami účastníci turnaje volili mezi sebou ty nejlepší a navrhli je k udělení ceny „turnaje“. Žakéři, kteří na těchto oslavách nikdy nechyběli, se začali brzy aktivně zapojovat do šíření zásluh jednotlivých účastníků z toho i onoho tábora a často vyprovokovali reakce nespokojenců. Například Viléma Maréchala při jeho příjezdu vždy zdravil jistý žakéř, který vychvaloval rytířovy vlastnosti a volal: „Bože, pomáhej Maréchalovi!“³⁶; zlé jazyky rytíře obviňovaly, že žakéře využívá jako svého reklamního agenta. Protože žakéři sledovali turnaje a dokázali identifikovat protagonisty klání podle jejich zbraní, brzy se z nich stali herolti, odborníci na problematiku turnajů a heraldiku. Svěřoval se jim úkol představit účastníky turnaje, sledovat různé fáze boje, komentovat předvedené hrdinské činy. Někdy vystupovali jako soudci a rozhodčí, přesněji do té doby, než vznikla skutečně profesionální instituce vojenských vůdců s vlastní hierarchií, vedená králem heroltů nebo králem hrdinských činů. Také se od nich žádalo vypracování statutu rytířských řádů a vedení evidence hrdinských činů, o něž se zasloužili členové řádů. Tím vším přispívali k šíření rytířské etiky v lůně šlechtické společnosti.

Společnost, jež navštěvovala turnaje, byla totiž stále aristokratičtější, podobně jako celé rytířstvo. V Německu počínaje 13. stoletím se účastníky turnajů mohli stát jen ti, kdo měli čtyři šlechtické předky v každé linii. Navíc se stále zřetelněji uplatňovala snaha vyhradit turnaje pouze rytířům, kteří prošli obřadem pasování, ačkoliv je v tomto směru zaznamenáno mnoho výjimek. Ve 14. a 15. století pocházeli účastníci turnajů téměř výhradně z vysokých šlechtických vrstev a v roli jejich patronů vystupovala knížata. Díky turnajům již nebylo možné získat si jmění ani sociální vzestup. Ve 12. století mohl Vilém Maréchal svou chrabrostí vydělat majetek a povznést se. Ve 14. a 15. století bylo něco takového již nemyslitelné: náklady na rytířské vybavení nesmírně vzrostly, cena za obřad pasování na rytíře rovněž, odměny ze „zábavných“ turnajů byly ponejvíce jen „čestné“ a kořist se ztenčovala. Společnost účastníků turnajů se změnila ve společnost elitní, aristokratickou a uzavřenou. Zajiště se zcela neizolovala před světem, ale snažila se soustředit na hodnoty, které rozvíjela v ústraní, přestože již tehdy dosáhly univerzálního uznání ve světě rytířstva.

Rejstřík

- Abbo z Fleury 172
Adalbero z Laonu 157, 172–174, 191
Aegidius Colonna 102
Aelfric 172, 173
Aëtius 17
Aimon z Bourges 157
Aiol (román) 219
Aistulf, langobardský král 35, 36
Alain z Lille (Alanus ab Insulis) 176
Aldebert, hrabě z Périgordu 45
Alexandr II., papež 161
Alexios, byzantský císař 136
Alfons VI., kastilský král 146
Alfréd Veliký 172
Alix, dcera Eleonory Akvitánské 205
Alkuin z Yorku 37
Amaury z Montfortu 193
Anastasius, císař 29
André le Chapelain 203
Anna Komnéna 84, 99, 114
Anselm z Lukky 178
Arius, ariáni 24–26
Arnould de Guisnes 119
Arnould l'Âîné 119
Artuš 143, 207, 209, 211, 218
Ascelin Goel 139
Aspremont (román) 219
Aucassin a Nicoletta 213
Augustin, sv. 24, 151, 175
Augustus, císař 14
Aurelián, císař 17
- Balduin Henegavský 116
Barber, M. 113
Barbero, A. 60, 71, 72
Barker, J. R. V. 113
- Barthélemy, D. 68, 72, 154
Baudouin le Gros 119
Bayard 194
Beaumanoir, Philippe de 61
Beda Ctihodný (Venerabilis) 152
Benedikt ze Saint-Maure, kronikář 217
Berengar II. z Barcelony 160
Bernard II. z Besalù 160
Bernard z Clairvaux, sv. 168–170, 221
Bernier 201
Béroul, autor 12. stol. 205
Bertrand de Born 118
Bloch, M. 57, 64, 71, 72
Boëthius 172
Bonassie, P. 153
Bonifác (Wynfrith), sv. 34, 35
Bonifác z Montferratu 61
Bonizo ze Sutri 177
Borts, A. 66
Boucicaut 90, 213
Bouchard z Vendôme 68
Bourchier, John, rytíř 142
Boutet, D. 218
Brançon, de 106
Bretel, Jean 112
Brown, S. D. B. 96
Brunner, O. 80
Burchard z Wormsu 21, 152
Burchard, biskup 35
Buttin, F. 88
- Callahan, D. F. 154
Cardini, Franco 19, 26
Cervantes 9
Cliges (román) 206
Conan, hrabě bretaňský 108

- Conon de Béthune 120
 Contamine, P. 73, 95, 194
 Černý princ (Eduard z Woodstocku) 141
- Dagobert I., franský král 31, 34
 Daimbert, arcibiskup 185
 De Rougemont, Denis 202
 Debord, A. 153
 Dimitrij, ruský kníže 161
Dinadan 212
 Duby, Georges 53, 57, 65, 118, 121, 171, 203
 Dumézil, G. 172
Dvorný Guiron (román) 213
- Eduard I., anglický král 123
 Eduard II., anglický král 115
 Eduard IV., anglický král 115
 Eleonora Akvitánská 176, 205, 219
 Eleonora, dcera Eleonory Akvitánské 205
 Eliáš I. z Maine 130
 Emich z Leiningen 162
Erec a Enida (román) 207
 Erlembaldo 161, 177
 Étienne de Fougères 179, 191
 Eurich, vizigótský král 28, 32
- Filip II. August, francouzský král 115, 135, 219, 220
 Filip IV. Sličný, francouzský král 71, 168
 Filip Flanderský 115, 116, 124, 135, 206
 Fossier, R. 79
 Foucher ze Chartres 166
 František I., francouzský král 194
 Frappier, J. 212
 Friedrich I. Barbarossa, císař 67, 70
 Friedrich II., císař 71
 Froissart, Jean 104, 107, 143, 219
 Fulbert z Chartres 45, 46
 Fulko z Anjou, hrabě 45
 Fulko III. Nerra, hrabě z Anjou 49, 95
 Fulrad ze St. Denis, opat 35, 39
- Galahad* 212
 Gallienus, císař 14, 17
Ganelon 199
 Garin z Beauvais 156
 Gautier, Léon 197, 223
- Génicot, L. 57
 Geoffroy de Charny 127, 132, 133
 Geoffroy de Lagny 208
 Geoffroy de Monmouth 116
 Geoffroy de Preully 113
 Geoffroy de Tourville 137
 Geoffroy de Vigeois 62
 Geoffroy Tuelasne 116
 Geoffroy Martel, hrabě z Anjou 108
 Geoffroy V. Plantagenet, hrabě z Anjou 146, 147, 189, 190
 Gerald z Walesu (Cambrai) 108, 139, 172
 Gérard de Ridefort 105
 Gerard z Cambrai, biskup 157
 Gerhoh z Reichersbergu 177
 Gillingham, J. 97, 134
Girard z Rousillonu 201
 Gislebert de Mons 116
 Godefroi z Bouillonu 99
 Goetz, H. V. 153
Gornemant de Goort 148, 215
 Gottfried von Strassburg 210
 Gottšalk 162
 Gratianus 144
 Guesclin, Bertrand du 96, 141
 Guibert z Nogentu 109, 138, 165
 Guillaume de Breteuil 139
 Guillaume de Mortemer 146
Guinevra 207, 209, 211, 212, 215
 Gundobad 28
- Haimo z Auxerre 173
 Hamid 138
 Harold, anglický král 216
 Hartmann von Aue 210
 Helinand z Froidmontu 191
 Héric z Auxerre 173
 Hervé de Montmorency 139
 Hilarius z Poitiers 29
 Hinkmar z Remeše 172
Hledání (román) 211, 216
 Honoré de Bonet (Bovet) 102, 105, 132, 144
 Hue z Tabarie 180, 181
 Hugo de Payens 167
 Hugo Kapet 44, 45
 Hugo z Cluny, opat 175

- Hugo z Flavigny 178
 Hugo z Lusignanu 45
 Huizinga, J. 223
 Huon de Méry 112
- Childerich III., franský král 35
 Chlodvík, franský král 28–31, 219
 Chrétien de Troyes 114, 115, 126, 144,
 147, 148, 179, 206–211, 215
 Christine de Pisan 102
 Chrotchilda 28, 29
- Isabelle de Clare 119
 Isidor ze Sevilly 182
Isolda 205, 206, 212
- Jacques de Vitry 121
 Jan Bezzemek, anglický král 94, 138
 Jan II. Dobrý, francouzský král 141
 Jan XII., papež 152
 Jan XXII., papež 123
 Jan z Marmoutieru 190
 Jan ze Salisbury 80, 178, 179, 190, 191
 Jean de Bueil 102
 Jean le Bel 107
 Jeroným, sv. (Hieronymus) 24
 Jindřich I. Ptáčník 44
 Jindřich IV., císař 141
 Jindřich I., anglický král 90, 95, 112,
 135–137
 Jindřich II., anglický král 94, 122, 124,
 138, 143, 206
 Jindřich Mladý 118
 Jindřich Plantagenet 19, 122, 205
 Joinville, Jean de 103–105
 Jonas z Orléansu 37, 172
 Jones, F. 214
 Júsuf, emír 146
- Kára z Nîmes* (román) 200
 Karel Dobrý, flanderský hrabě 63, 137
 Karel Martel 32–35, 38, 39
 Karel Veliký 28, 31, 34, 36–40, 42, 49, 78,
 158, 163, 185, 198–201
 Karel Holý, císař 44, 112
 Karloman 36
 Karlovcí 30, 37
- Kilgour, R. L. 223
 Kliment V., papež 168
 Köhler, E. 53, 121, 203, 209, 218
 Konstantin Veliký, císař 14, 15, 23, 30, 36,
 151
 Körbugha, emír 102
Korunovace krále Ludvíka 200
- L'Escoufle* (román) 219
 Lambert z Ardres 114, 119
Lancelot 207, 209–212, 215
Lancelot – Grál (román) 211
 Landes, R. 154
 Laurenson-Rosaz, C. 153
 Lev III., papež 36, 37
 Lev IV., papež 36, 161
 Lev IX., papež 159
 Luc de la Barre 137
 Ludvík I. Pobožný, císař 185
 Ludvík II. Němec, východofranský
 král 112
 Ludvík VI., francouzský král 112, 156,
 185
 Ludvík VII., francouzský král 156, 205
 Ludvík IX. Svatý, francouzský král 94,
 107, 124, 141, 146
- Magnou-Mortierová, Elisabeth 154
 Malaterra, Goffredo, kronikář 106, 112,
 113, 125, 163
 Mandeville, Geoffroy de 114
 Marie de France 95, 115, 121, 206
 Marie de Champagne, dcera Eleonory
 Akvitánské 205–207
Mark, král cornwallský 205, 206
 Markale, J. 209
 Martin z Toursu, sv. 29
 Matylda, dcera Eleonory Akvitánské 205
 Maxmilián, sv. 23
 Mc Kinney, L. C. 153
 Ménestrel de Reims 219
Merlin 211
 Merovech 28
 Merovejci 28, 30
 Mikuláš I., papež 152
- Nithard 112

- Odo (Eudes), vévoda 14
 Odoard du Pin 137
Olivier 199
 Ondřej z Fleury 157
 Orderik Vital, kronikář 61, 93, 107, 108,
 110, 130, 135, 137, 139
 Ota I. Veliký, císař 44
 Ota z Freisingu 64, 114
 Otto, E. 80
- Paris, Matthew, kronikář 114, 122
Partonopeu de Blois (román) 219
 Pavel Diákon (Paulus Diaconus) 140, 184
 Pavel, sv. 25
 Peirce, S. 86
Perceval 148, 208, 215
Perlesvaus (román) 211, 217
 Petr Poustevník 162
 Petr z Blois 176
 Petr z Týru 125
 Petr z Vignes (Petrus de Vinea) 71
 Petrarca, Francesco 220
 Pipin Heristalský 28
 Pipin I. 35, 36, 38
 Pipinovci 22, 33, 34
Píseň o Rolandovi 198–201, 214
Píseň o Vilémovi 200, 216
 Plantageneti 94, 209
 Priorat, Jean 102
- Raimbaut de Vaqueiras 61
 Ramón Lull (Raimundus Lullus) 182–184
 Raoul de Houdenc 216
 Raoul Torta 217
 Raoul z Caen 96, 132
 Raoul z Guisne 114
Raoul z Cambrai 201
 Raymond le Gros 139
 Remigius (Rémi), sv. 29, 45
Renald z Montalbanu 201
 Renard, Jean 112
 Renaut de Vichiers 104
 Ribard, J. 209
 Richard I. Lví srdce, anglický král 21, 97,
 99, 118, 119, 123, 133, 136, 138, 141, 143,
 145, 219
 Richard II., normanský vévoda 106, 136
- Richer z Remeše 14
 Robert de Belleme 135, 139
 Robert de Boron 211, 212
 Robert Guiscard, normanský vévoda
 112, 125, 138
 Robert, normanský hrabě 106
 Robert II., flanderský hrabě 90, 96, 97
 Robertovci 44
 Robinson, J. 160
 Roger de Gaugy 119
 Roger de Howden 118
 Roger de Lacy 135
 Roger, normanský hrabě 112, 113, 137
 Roger I. Sicilský 70
Roland 26, 198, 199, 210, 214
 Rollo, vévoda 44
 Roman des Eles 216
Román o Alexandrovi 217, 218
Román o Saladinovi 219
Román románů 219
Rytíř s károu 207
Rytířstvo Boží (román) 217
 Řehoř III., papež 35
 Řehoř VII., papež 159–161, 163, 170
- Saladin 180, 181, 219
 Salvianus 18
 Savaric de Mauléon 138
 Serlo 107
 Schnell, R. 203
 Smaragdus 37
Smrt krále Artuše 211
 Stilicho 17
 Strickland, J. 109, 134
 Suger, opat ze St. Denis 112, 185
 Sven II., dánský král 161
 Syagrius 28
 Štěpán II., papež 35
 Štěpán z Blois, anglický král 138
 Štěpán z Grandmontu 132
- Tacitus 20
 Tankred 132
 Theodosius, císař 15, 23
 Thomas de Marle 138
 Thomas, autor 12. stol. 205, 206
 Töpfer, R. 153, 154

REJSTŘÍK

- Tristan* 205, 206, 212, 216
 Turpin, arcibiskup remešský 199

 Ulrich von Liechtenstein 115
 Urban II., papež 24, 99, 132, 161,
 163–167, 170
 Usáma ibn Munkiz 81, 88

 Vegetius 102
 Verner, K. F. 51
 Verriest, L. 57
Vilém Anglický (román) 219
 Vilém Clito 137
Vilém de Dole (román) 219
 Vilém I. Dobyvatel 51, 86, 90, 96, 108,
 109, 133, 136, 160, 216
 Vilém II. Ryšavý, anglický král 130, 138,
 145
 Vilém IX. Akvitánský 120, 202, 205
 Vilém Durand z Mende 192, 193

 Vilém des Barres 145
 Vilém Maréchal 115, 116, 119, 124, 128, 143
 Vilém z Chissy 133
 Vilém z Jumièges 61
 Vilém z Malmesbury 134, 216
 Vilém z Poitiers 96, 109
Vilém 200, 201, 214
 Villehardouin, Geoffroy de 109
Vivien 200, 214
 Volkmar 162

 Wace, kronikář 217
 Werner von Bolanden 67
 White, L. Jr. 80
 Wolfram von Eschenbach 210
 Wulfila 25
 Wulfstan 172, 173
 Yde de Boulogne 119
Yvain (román) 207
 Zachariáš, papež 35

J E A N F L O R I

Rytíři a rytířství ve středověku

EDICE KULTURNÍ HISTORIE

Z francouzského originálu Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge, vydaného nakladatelstvím Hachette Littératures, Paris, v roce 1998 přeložila Dominika Kovářová. Verše přeložil Gustav Franc. Obrazovou přílohu sestavil Tomáš Sekyrka. Ilustrace poskytla agentura Isifa Image Service spol. s r. o. Přebal, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner. Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., v Praze roku 2008 jako svou 809. publikaci. Odpovědný redaktor Filip Outrata. Vydání první. AA 15,44. Stran 256. Vytiskla tiskárna Finidr, spol. s r. o.

Doporučená cena 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-897-6